

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tina Gregorčič

Sporočilne značilnosti prostora: Kraška pokrajina

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tina Gregorčič

Mentorica: doc. dr. Vida Zei

Somentor: doc. dr. Matjaž Uršič

Sporočilne značilnosti prostora: Kraška pokrajina

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

*Prijatelji, kako je pri vas?
Tako pač ni, kot je pri nas!
Pri nas je – Kras.
Žive skale, vmes vrtovi
in pa kamniti zidovi:
Tako je pri nas.
In v nas?
Krepka volja, neomajna.
Kakor skale naša stalna,
močno vino črnožarno,
gostoljubnost v njem kristalna:
Tako je pri nas!*

(Ljudska)

Zahvala.

Na tem mestu bi se rada zahvalila vsem, ki so mi pomagali pri študiju in nastajanju diplomskega dela. Iskrena hvala najprej mentorici doc. dr. Vidi Zei, ki me je z nasveti usmerjala in vzpodbujala pri nastajanju diplomskega dela. Posebna zahvala gre tudi doc. dr. Matjažu Uršiču za svetovanje in strokovno pomoč.

Iskrena hvala družini, ki mi je ves čas stala ob strani. Peter hvala, da si me uspešno bodril in ohranjal pozitivizem. Mami gre še posebna zahvala; vem da bi bila ponosna name.

SPOROČILNE ZNAČILNOSTI PROSTORA: KRAŠKA POKRAJINA

Pokrajine, kot prostori, ki nosijo simbolne pomene in identitete, se skozi čas nenehno spreminjajo in nam nekaj sporočajo. V diplomskem delu je obravnavan problem spreminjanja avtentičnosti kraške pokrajine. Preko različnih diskurzov, se v zadnjem času močno poudarja pomen pravilne prostorske ureditve na tem območju. Zaradi vdora modernih gradenj in tehnologij, pa se v ospredje vse bolj postavlja zavedanje kulturne identitete. Poudarek je na Krasu, kot prostoru izjemnega pomena, kjer bi morala biti kulturna zavest ljudi in prostorskih načrtovalcev na najvišji stopnji. Gre za prostor, ki je - tako iz vidika novogradenj in geoloških posegov, kot tudi kulturnih sprememb - zelo občutljiv. Strah pred novim in nepoznanim pa je skoraj vedno povezan z izgubo sporočevalcev pristnega v njem. Novo in nepoznano, se lahko s pomočjo dejavnikov novega lokalizma, poveže z arhaičnim in tako zagotovi, da Kras ne zapade v povprečnost modernih prostorov. Metodologija, ki je v pomoč pri obravnavi problema in ugotavljanju avtentičnosti kraške pokrajine, zajema intervjuje in analizo sekundarnih virov.

Ključne besede: kraška pokrajina, krajinsko planiranje, avtentičnost, globalizacija, novi lokalizem.

COMMUNICATION AND SPACE: THE KARST

Landscapes are areas that bear symbolic meaning and identity. They constantly change and communicate. In my thesis I researched the ever changing authentic image of Karst landscapes. Recently various discourses emphasize the importance of acceptable spatial planning of the area. The intrusion of modern engineering and technology has increasingly raised awareness of cultural identity with the emphasis on Karst as a space of the utmost importance, where the cultural awareness of people and planners should be at the highest level. The Karst is a space, which is in terms of new buildings, geological interventions, and cultural change very sensitive. The fear of the new and the unknown is almost always associated with a loss of those who communicate the genuine and the authentic. The term of new localism is very helpful to save the Karst as authentic space. Methodology to help address the above problem and determine the authenticity of the Karst landscape includes interviews and analysis of secondary sources.

Key words: Karst landscape, landscape planning, authenticity, globalization, new localism.

KAZALO:

1	UVOD	6
2	PREDSTAVITEV PROBLEMA.....	9
3	TEORETIČNI OKVIR.....	13
	3.1 OPREDELITEV POJMA AVTENTIČNOST	13
	3.2 AVTENTIČNOST ZNOTRAJ KRAŠKE POKRAJINE	15
	3.2.1 OPREDELITEV KRAŠKE POKRAJINE	15
	3.2.2 SPREMINJANJE PODOBE AVTENTIČNOSTI KRASA	16
	3.2.3 SPREMINJANJE KRAŠKE POKRAJINE SKOZI ČAS	22
	3.2.4 KRAŠKA POKRAJINA KOT BRIKOLAŽ	26
4	PLANIRANJE KRAŠKEGA PROSTORA	30
	4.1 OPREDELITEV PLANIRANJA	30
	4.2 KRAJINSKO PLANIRANJE.....	34
	4.3 PLANIRANJE KOT KOMUNIKATIVNO DEJANJE	38
	4.4 KRAJINA KOT NACIONALNI SIMBOL.....	43
	4.4.1 VLOGA KRAŠKE POKRAJINE KOT NOSILEC IDENTITETE	47
5	GLOBALNA KULTURA – NOVI LOKALIZEM V KRAŠKEM PROSTORU. 49	
	5.1 OPREDELITEV POJMA SKUPNOST	49
	5.1.1 SPREMINJANJE SKUPNOSTI IN IDENTITETE KRASA IZ VIDIKA GLOBALIZACIJE	53
	5.2 NOVI LOKALIZEM.....	55
	5.2.1 KRAŠKA POKRAJINA IN NOVI LOKALIZEM.....	57
	5.2.1.1 OŽIVLJANJE MANJŠIH NASELIJ.....	57
	5.2.1.2 POJAV EKOLOŠKEGA GIBANJA NA KRASU	60
	5.3 VPRAŠANJE AVTENTIČNOSTI KRASA V DOBI GLOBALIZACIJE.....	64
6	SKLEP	68
7	LITERATURA	72
	PRILOGA A: INTERVJU	78

1 UVOD

Slovenska narodna identiteta se ni krepila in poglobljala samo na osnovi jezika in književnih del. K njej je veliko pripomoglo tudi skupno dojetanje prostora in celotnega ozemlja, ki je pri nas razdeljeno na pokrajine. Te se med seboj razlikujejo po zgodovini, ureditvi in, nenazadnje, tudi po zunanjem izgledu. Čeprav zakonsko še niso urejene in opredeljene, je potrebno njihovo bogato kulturno, prostorsko in arhitekturno dediščino – kot posebno vrednoto - ohranjati tudi iz vidika narodne in lokalne identitete.

V svojem diplomskem delu bom pokrajino obravnavala kot prostor, ki v sebi skriva vse zgoraj naštetu. Pokrajina me, kot prostor s svojimi sporočevalci, pritegne zato, ker s svojo podobo vedno znova navdušuje. In ravno to spreminjanje prostora, ki - kljub različnim dejavnikom in preobratom - ohranja svojo edinstvenost, bom preko različnih pristopov poskušala prikazati kot neprecenljivo vrednost.

Krajine namreč niso nekaj, kar je že od nekdaj obstajalo. Nastajale so z vzajemnim delovanjem med prostorom in družbo, ki ga s svojim delom nenehno spreminja. Zato sta prostorska ureditev ter načrtovanje in planiranje posamezne pokrajine zelo pomembni, predvsem v današnjem času, ko v našo deželo vdirajo moderne podobe prostorov, novi stili in načini življenja. Le tako lahko namreč ohranjamo pristnosti posameznega prostora in mu tudi s pridihom novosti dajemo novo prostorsko identiteto, ki je sama zase nekaj posebnega.

Ena izmed teh slovenskih pokrajin je tudi Kras. Tako kot pri ostalih, se že ob samem vstopu vanjo začuti in vidi, da gre za prostor, ki se po mnogih značilnostih razlikuje od drugih prostorov. Zanj so značilne kamnite hiše, v preteklosti krite s kamnitimi škrkami, danes pa z mediteranskimi korci. Pred njimi stoji »borjač«, ki je ograjen s kamnitim zidom in zaprt s »portonom« (kalun, kaluna). Kras slovi tudi po vinu Teran in po kraškem pršutu. Poseben je tudi zaradi svoje značilne vegetacije. Gre za dokaj golo pokrajino (kraško gmajno), ki jo krasijo kamnita tla, poraščena z rujem in brinovimi grmi. Kljub vsem tem posebnostim, ali pa ravno zaradi njih, jo je potrebno vedno znova vzdrževati, obnavljati in promovirati v drugih prostorih. Kraški prostor in njegova identiteta sta neločljivo povezani. To neločljivo povezanost je lepo povzel kraški pesnik Srečko Kosovel v uvodu svojih Pesmi z besedami:

Rad bi povedal ljudem lepo, dobro besedo, svetlo besedo, kakor je svetlo novembrsko sonce na Krasu. Toda moja beseda je težka in molčeča, grenka kakor je brinova jagoda s Krasa.

V njej je trpljenje za katero ne boste nikoli zvedeli, v njej je boleost, katere ne morete spoznati.

Moja bolečina je ponosna in molčeča in bolj nego ljudje jo razumevajo bori na gmajni in brinjevi grmi za skalami. (Kosovel 1998)

Ureditev kraškega prostora je torej, za ohranjanje njegove kulturne identitete, še kako pomembna. Z vsakim obnovitvenim ali prenovitvenim prispevkom, z vsako gradnjo, ki vsebuje in ohranja avtentične prvine Krasa in se sklada s prostorom, se ohranja tudi kraška kulturna krajina in z njo edinstvena podoba Krasa. Posledično se tudi v čisto tržnem smislu povečuje vrednost tega prostora - od zemljišč in zgradb do naselij, mest in kraške krajine. Vse to z namenom, da kljub razvoju, novogradnjam, modernim prostorskim ureditvam in, nenazadnje, novim prebivalcem ta pokrajina nebi izgubila bistva svoje biti.

Pomembno je, da veliko pozornost namenimo prostorskim načrtom, ki naj bi nastajali na podlagi temeljnih proučevanj in usklajevanj, različnih vidikov stroke ter s sodelovanjem in vključevanjem lokalne javnosti. Da pa bi pokrajine, kljub nekaterim prostorskim spremembam, brez katerih dan danes ne gre, ohranile svojo prvinskost in izjemnost, je pri prostorskih načrtih pomembno upoštevati veliko dejavnikov, od geografskih do geoloških. Pozabiti pa ne smemo niti psiholoških in socialnih odzivov v prostoru. Psihološka in družboslovna dognanja o skupinskem navezovanju na prostor so razkrila, da gre pri istovetenju za pripadnost tistemu, kar fizične prvine simbolizirajo, in ne njim samim po sebi. Tako prostor, ki ga opišemo le s fizičnimi prvini, lahko razberemo le kot podobo v trenutnem časovnem preseku. (Kučan 1998)

Nekatere - meni bistvene - dejavnike za ohranjanje pristnosti kraške pokrajine bom zajela v petih poglavjih. V prvem in drugem poglavju bom najprej opredelila problem Krasa kot avtentične slovenske pokrajine. Zanimalo me bo, kaj je tisto, kar jo dela tako posebno, pristno. Zato bo rdeča nit tega dela prav pojem avtentičnosti, ki ga bom v tretjem poglavju podrobneje razdelala tudi znotraj kraške pokrajine. Tu bom poskušala pokazati, kako se podobe avtentičnosti Krasa spreminjajo skozi čas. Na tem mestu bom

kraško pokrajino umestila v pojem brikolaža oziroma krpanke različnih dogajanj. V četrtem poglavju se bom ukvarjala s konceptom planiranja kraškega prostora. V tem delu bom prikazala, zakaj je prostorsko planiranje pomembno za ohranjanje določenih vrednosti krajine. Zaradi vse bolj glasnih pobud stroke in civilne iniciative za ohranjanje pristnosti kraškega prostora, se bom posvetila opredelitvi teorije planiranja znotraj Krasa, predvsem krajinskega planiranja, ki to pokrajino vzdržuje »živo« in jo nenehno vpleta v različne diskurze. Kot je v reviji Kras poudarila Živa Deu (1999), takratna svetovalka na Uradu Republike Slovenije za prostorsko planiranje, je razvoj v obdobju industrijske in postindustrijske družbe močno preoblikoval okolje, v katerem živimo in delamo. Vpogled v človeško zgodovino nam jasno kaže, da se je človekov odnos do narave spreminjal. Prek religioznega in simbiotičnega je prešel v izkoriščevalskega. Človek se počuti nadrejenega naravi, njenega spreminjevalca in dovršitelja. Nenazadnje pa tudi njenega uničevalca. Z novim obdobjem so velike spremembe opazne tudi na podeželju. Proces, ki jih je podeželje doživljalo v zadnjih letih, so povzročili temeljito preoblikovanje vaških naselij in z njimi povezane kulturne krajine. V tem okviru me bo v sklopu tega poglavja, krajina zanimala kot nacionalni simbol. In v tem oziru bom kraško pokrajino obravnavala kot nosilko kulturne identitete.

Pojem avtentičnosti je v današnjem času težko definirati tudi iz vidika prostorskega planiranja, saj se lokalne skupnosti hitro spreminjajo. Zato bom v zadnjem, petem, poglavju Globalna kultura - novi lokalizem v kraškem prostoru obravnavala pojem skupnosti in pojav novega lokalizma. Le-ta je lahko s pomočjo zgodovinskega zavedanja tudi pokazatelj avtentičnosti nekega prostora. Tako bom iz globalnega vidika pojem novi lokalizem opredelila na primeru Krasa. Tu se bom soočila z vprašanjem, katera podoba je za Kras avtentična in prava – je to le najbolj arhaična ali morda tudi nova, sodobna podoba prostora? V okviru novega lokalizma me bosta zanimala tudi vidik oživljanja manjših naselij in pojav ekološkega gibanja na Krasu.

Čeprav je Kras¹ majhna pokrajina, je po svojih značilnostih vendarle zelo raznolika. V njej najdemo veliko izvornih prostorskih značilnosti. Beseda »kras« nas spomni na podzemne jame, kakršna je Postojnska, na apnenčaste planote, kot je Causses v Franciji,

¹ Iz stare besede za »kamen« je nastalo antično ime za pokrajino (Carasodus, Carsus), ki se je, glede na jezik, spremenilo v Kras (slovensko), Karst (nemško) in Carso (italijansko). Iz tega imena je nastal mednarodni termin za tako pokrajino – kras (karst), iz česar izvirajo tako izrazi, kot npr. kraški pojavi, kot tudi relativno mlada znanstvena veda »krasoslovje«. (Kranjc v Culiberg in drugi 1999)

ali na »škrapljaste pločnike«, kakršni so v Yorkshire na Angleškem. Manj znano pa je, da pojem »kras« izhaja iz imena pokrajine Kras (Carso, Karst) v zaledju Tržaškega zaliva. In da je ravno po tej pokrajini nastal mednarodni strokovni izraz za razmeroma mlado vejo znanosti - krasoslovje ali karstologija - ki po njej poimenuje zanj značilne pojave in procese. (Kranjc v Culiberg in drugi 1999)

Kras v sebi skriva izjemne naravne znamenitosti, ki nas osupnejo ob prvem in presenečajo ob vsakem nadaljnjem srečanju. Gre za kulturno dediščino, ki bi jo bilo potrebno ohranjati in se zavedati njenega pomena. Pomen zavedanja lastne kulture postaja vse večji. Obstoj kulture je v veliki meri odvisen tudi od razvitosti naše kolektivne zavesti. Okrepiti moramo pripadnost lastnemu prostoru in lastni kulturi, ne glede ali to storimo na širši ali zgolj na lokalni ravni. Kultura je zelo pomemben dejavnik, ki z ostalimi dejavniki tvori celoto nekega prostora.

Četudi se zdi, da različne kulture uporabljajo isto izrazoslovje, spadajo v čisto drugačen sistem. Za seboj imajo vsaka svojo zgodovino, ideologijo in, nenazadnje, vsaka svoje kulturne navade in običaje. Vsaka kultura ima določene simbolne vrednosti in lastnosti, v katerih lahko iščemo njene posebnosti. Kraška pokrajina je kot prostor polna ideoloških pomenov in simbolov. In ker se skozi različna zgodovinska obdobja v svojem bistvu ni veliko spreminjala in je ostala drugačna od drugih prostorov, lahko rečemo, da gre za pokrajino, ki je ohranila svojo avtentičnost. Preko vseh naštetih pojmov: planiranje, nacionalni simbol, identiteta, brikolaž, skupnost, globalna kultura in novi lokalizem bom poskušala skozi delo ugotoviti, ali Kras na podlagi teh dejavnikov ohranja, ali celo dobiva novo avtentičnost, ali se njegova prostorska pristnost izgublja.

2 PREDSTAVITEV PROBLEMA

V prostoru tradicionalne hierarhije se sistemi hitro spreminjajo. Nekdanji sistemi odvisnosti med posameznimi aktivnostnimi točkami in poli znotraj mesta, med centrom in predmestjem, znotraj sistema mest, med metropolo in njenimi sateliti, med mestom in podeželjem slabijo in se končno izgubljajo. (Koželj 1998, 13) Tako se prostori in pokrajine nenehno spreminjajo in vase vnašajo nove simbolne vrednosti. Vprašanje je le, če v časovni lestvici preobrazbe - ne glede na njihovo širitev in preobrazbo - ohranijo svojo edinstvenost, prvinskost in glavne sporočevalce prostorskih posebnosti. Ko

govorimo o Krasu², se, po mnenju Petra Fisterja (1999), vedno znova zatekamo k skrajnostim. Že Valvazor (v Fister 1999, 17) je zapisal, da je to dežela kamna in suše. Dežela, kjer so lepote skrite pod zemljo, dežela, ki daje najboljše vina. In prav to je po njegovem vzrok, da je prav na Krasu mnogo velikih in lepih vasi. Njegovo slikovito opisano spoznavanje o povezanosti narave in človekove ustvarjalnosti lahko uporabimo za izhodišče vprašanja, na katerega bom v svojem delu poskušala odgovoriti: Ali avtentičnost kraškega prostora res izgineva ali se le kaže v drugačni obliki?

V svojem diplomskem delu se bom torej ukvarjala s kraško pokrajino kot prostorom, ki kljub spremembam ohranja svojo pristnost. To naj bi sporočal preko določenih avtentičnih značilnosti. Zanimalo me bo, kako planiranje prostora prispeva k sporočilnim značilnostim Krasa in ali to planiranje upošteva tudi njegove »arhaične« značilnosti. Kdo in kaj oblikuje ta prostor v pomenu avtentičnosti in ali lahko arhitektura prostora pripomore k ohranjanju prostorske identitete in nenazadnje sporočevalcev pristnega v njem. V svojem diplomskem delu bom izpostavila vplive, ki spreminjajo podobe avtentičnosti. Kras bom predstavila kot prostor, ki velja za drugačnega in edinstvenega - tako v domačem kot tudi v mednarodnem prostoru. To prihaja do izraza še posebej v zadnjem času, ko je poudarek na kulturni dediščini vse večji in se UNESCO vse bolj bori za ohranjanje pristnosti te pokrajine.

Območje Krasa je že od leta 1994 vpisano na poskusni seznam Svetovne dediščine UNESCO³ z imenom Klasični Kras. Kot je že leta 1999 za revijo Kras (Rebolj 1999a) povedal Igor Bavčar, takratni minister za evropske zadeve, je dejstvo, da je Slovenija, če pogledamo njene pokrajine in naravne danosti, zaradi teh posebnosti za Evropo zelo zanimiva. Vendar se reprezentiranost ruralnih, podeželskih predelov Slovenije spušča zgolj v priložnosti za njihovo grobo ekonomsko izkoriščanje. In tu je naloga Unesca, da tudi Kras uvrsti na seznam za ohranjanje naravne in kulturne dediščine. O kraški pokrajini, kot avtentičnem koščku sveta, se vedno bolj govori - tako na državni, kot tudi na mednarodni ravni; tako preko raznih medijev in javnih razprav, kot tudi preko umetniških del. Kras je velikokrat navdih za filmsko, slikarsko in celo oglaševalsko

² Kras z veliko začetnico, torej povsem določena pokrajina, v kateri se srečujeta narava in človek.

³ UNESCO je do sedaj zaščetil 830 lokalitet v 138 državah, od tega 644 s področja kulture, 162 naravnih in 24 mešanih. V tem pogledu vodijo Nemčija, Italija, Francija, Indija, Mehika, Španija in Velika Britanija z Irsko. V Sloveniji so trenutno (od leta 1986) pod Unescovo zaščito le Škocjanske jame, na poskusnem seznamu Unescove dediščine pa na morebitno nominacijo in zaščito čakajo še štiri lokalitete: Partizanska bolnišnica Franja, ki je bila na seznam vpisana leta 2000, klasični Kras (vpisan leta 1994), rudarsko mesto Idrija - idrijska tehniška dediščina s kulturno krajino (vpisano leta 1995) in fužinarske planine v Bohinju (vpisane leta 1995).

zasnovo. Tako je začelo izhajati kar nekaj publikacij s to tematiko, kot na primer: revija Kras, Kraški obzornik in Kraški glas. Pojavlja se tudi vedno več turističnih brošur, ki promovirajo kraško pokrajino. V filmski industriji pa lahko izpostavim nedavno posneti film *Kraška hiša na robu časa*⁴, ki govori o Krasu, ki izginja. Pobude za ohranjanje pokrajine, ki bi obiskovalcem in, nenazadnje, tudi domačinom sporočala, da je edinstvena in neponovljiva, prihajajo tako iz strani civilne iniciative, kot tudi stroke. Kras ima izjemne naravne kvalitete in bogato naravno kulturno tradicijo. Sem sodi že kot celota, saj je sinonim za pokrajino, ki je zrasla iz kamna. Najbolj znan je seveda po kraški burji, pršutu in Teranu. Vendar pa je poseben tudi zaradi kraških oblik, kraških jam in ostalih kraških pojavov ter naravne dediščine v prostoru. Naravna dediščina predstavlja skupek vrednot in dobrin, ki jih človek lahko razume, osvoji in upošteva. Pri vsem tem pa so v veliko pomoč pravilno prostorsko planiranje, razumevanje skupnosti in razumevanje spreminjanja lokalnih dejavnikov v času globalizma.

V nadaljevanju bom zato najprej predstavila ključne teoretične pojme, ki jih bom kasneje aplicirala na kraško pokrajino in umestila v kontekst kraškega prostora. Vsa teoretska izhodišča bom s pomočjo metode polstrukturiranega intervjuja in s pomočjo analize sekundarnih virov (spletni portali, revije, turistične brošure, publikacije), ki se ukvarjajo s problematiko in diskurzom Krasa, poskušala prenesti na konkretne objekte in subjekte kraške pokrajine in tako opredeliti svoj ključni problem: Ali je Kras res avtentičen prostor in v katerih sporočilnih značilnostih se njegova pristnost izraža? Pri tem bo poseben poudarek namenjen vprašanju, ali vplivi modernega in globalnega Kras naredijo še bolj pristen in samosvoj ali ga vodijo v neko povprečnost modernih prostorov. Intervju je sestavljen iz treh glavnih sklopov, ki sem jih v nalogi zajela, to so: (i) Avtentičnost, (ii) Prostorska ureditev Krasa in (iii) Globalno proti lokalno. Opisana metodologija mi bo omogočila vpogled v mnenja intervjuvancev glede samih teoretičnih pojmov. Udeleženci intervjujev so bili tako domačini, ki živijo na Krasu, kot Kraševci, ki se zaradi narave dela ali šolanja, na Kras vračajo čez vikend ali občasno. V intervjuje sem vključila šest posameznikov različnih starosti in poklicev. Od tega eno upokojenko in enega upokojenca, eno študentko, umetnika - obrtnika, ki deluje na Krasu in dva zaposlena - enega na Krasu, drugega izven kraškega območja. V sklopu intervjujev pa sem nekatere, zahtevnejše odgovore, ki zahtevajo strokovno mnenje,

⁴ Scenarist Jadran Sterle je v pripoved, kot rdečo nit, vtikal željo po ohranitvi tradicionalne kraške domačije, ki v sodobnem času pospešeno izginja.

dobila tudi na urbanističnem uradu na eni izmed kraških občin. S tem sem želela doseči pluralnost mnenj. Glede na to, da je vzorec majhen in nenaključen, rezultatov ne moremo posploševati na širšo populacijo. Spletni portali in revije so bili izbrani na podlagi tematike, s katero se ukvarjam.

Ti metodi (kombinacija intervjujev in analiza sekundarnih virov) sem izbrala, ker se mi zdita najprimernejši za ugotavljanje pristnega v prostoru. Prav mnenje in videnje lokalne skupnosti in javnosti, na eni strani, in stoke, na drugi strani, nam namreč lahko reprezentativno predstavi, ali je nek prostor res nekaj izjemnega. Vendar pa je za ohranjanje edinstvenosti neke pokrajine pomembna tudi prostorska ureditev - tako stara, kot nova. Zato bom iz vidika prebivalcev in urbanistov vključenih v te prostorske spremembe, ugotavljala, ali ostaja ta prostor drugačen od drugih prostorov, tudi v času novih izzivov. Izbrana metodologija omogoča iskanje odgovorov na zastavljena vprašanja.

Preučevanje avtentičnosti kraškega prostora zajema več ved: od arhitekture, geologije, geografije, arheologije, sociologije in kulturologije do komunikologije. Prav komunikologija predstavlja vezno nit med vsemi naštetimi vedami, saj je problematika povezovanja komunikologije s prostorom tema, ki jo je potrebno raziskovati s povezovanjem različnih metodologij.

3 TEORETIČNI OKVIR

3.1 OPREDELITEV POJMA AVTENTIČNOST

Kras je mozaik naravne in kulturne dediščine ter domačih dobrot. Je čarobna deželica kamna, terana in kraškega pršuta, kjer v harmoniji miru, lepote in starodavnih izročil iz roda v rod zorijo biseri neokrnjene narave.

(Filipčje Brdo, krajevna skupnost Tomaj)

Ob že opisani metodologiji, ki sem jo v svojem delu uporabila (metoda intervjuja in analiza sekundarnih virov), so mi bile v pomoč tudi kulturne študije. Kot so zapisali na Inštitutu za kulturne študije, zajema kultura zelo širok razpon človeške dejavnosti. Ne zajema samo umetnosti, temveč tudi materialno kulturo. Ne zgolj pisanih tekstov, temveč tudi ustno oblikovane diskurze; in ne samo zgodb, temveč tudi rituale. Če nadaljujem z besedami, ki so jih prav tako zapisali na Inštitutu: »././ Glede na to je kulturne študije mogoče obravnavati kot splet sodobnih raziskovalnih pristopov za preučevanje temeljnih sprememb kolektivnih vedenjskih vzorcev, verovanj, odnosa do dela, seksualnosti, narave, telesnosti... /.../«, lahko zaključim, da pokazatelje avtentičnosti kraškega prostora najpregledneje podamo skozi koncepte kulturnih študij, ki med drugim obravnavajo tudi estetiko. V mojem primeru torej skozi pojme nacionalne identitete, skupnosti, simbolnih vrednosti prostora, pokazateljev estetskega in naravnega v prostoru. Poleg samih kulturnih študij pa je za popolno preučitev problema potrebna tudi diskurzivna analiza. Kot aplikacijo teoretičnih pojmov bom v nalogi analizirala različne diskurze, ki se ukvarjajo s problematiko kraškega prostora. Predvsem revije in spletne portale, pa tudi turistične brošure, ki nemalokrat izpostavijo tisto, kar naj bi bilo v prostoru najbolj pristno in naravno, celo spektakularno.

Živimo v družbi spektakla, kjer se vse meri z videzom in podobami. V našem času sta eksces in hiter učinek bolj zaželena od kvalitete in pozornosti. Atraktivna podoba za kvaliteto arhitekture ni dovolj, saj prostora ne doživljamo zgolj vizualno, temveč s celim telesom. V dobi globalizacije v prostoru izginja predvsem tisto, kar je majhno in pristno. Ne glede na to, kje živimo, so si naša življenja podobna. (Vodopivec v Teržan 2007)

Prav tako je tudi v kraški pokrajini. Arhitektura je le ena izmed sestavin in manifestacij kulture, ki dajejo Krasu današnjo podobo. Po besedah Križnarja (1999) predstavlja vrh ledene gore, katere glavna gmota je skrita očem. Tisto, kar je majhno in pristno v tej pokrajini, nezavedno izginja. Doba globalizacije pa prinaša novosti, ki niso nujno napačne. Tako sta na primer opustitev ognjišč in gradnja štedilnikov vplivala na gradnjo hiše. Prav tako je »spahnjenca« odslužila svojo vlogo; spremenila se je oblika dimnikov, s čimer so se spremenili vertikalni poudarki arhitekture. Zmanjšala se je poraba kuriva in s tem sečnja za ogrevanje. (Križnar 1999) V tem pogledu vpliv globalizacije spreminja avtentično podobo Krasa, ki pa z izjemnimi in naravnimi kvalitetami kljub modernim družbenim spremembam ostaja enkraten in neponovljiv. Naj povzamem odgovor svojega intervjuvanca (moški, 29 let, zaposlen, učitelj) na vprašanje »Ali je Kras edinstven?«: »Na Krasu ostaja in bo vedno ostajal Teran, gmajna in duh preteklosti. Pa tudi pristnost, ki jo je v kraških vaseh mogoče čutiti in je niti globalni dejavniki ne morejo izriniti.« Po drugi strani Alojz Čampa (1999, 24) pravi: »Scenskih ponovitev na Krasu ni; so le nenehna nova dogajanja in prizori, nova odkrivanja in spoznanja. Mirovanje razvoja je le navidezno; vse se giblje, spreminja in dopolnjuje tako zunaj naravnih ekoloških sistemov, kakor tudi v razmerju s človekom. Podobno se je dogajalo tudi v dolgi zgodovini; povečini na škodo narave.« (Čampa 1999, 24)

Razlikovanje med površino in globino, med umetno in naravno resnico prave narave (self) je pomembna dediščina, ki jo je za sabo pustila buržoazna resnica. Po Goldmanu in Papsону (1996, 142) v vseh dejanjih življenja vedno iščemo pokazatelje, ki bi nam pomagali najti odgovore na vprašanje, kdo v resnici sploh smo, v čem smo drugačni in zakaj smo edinstveni. Znaki avtentičnosti odsevajo socialni svet, ki se zaveda lastne biti in identitete ter tako okolje individuuma naredijo suvereno in ga povzdignejo nad povprečje. Predvsem se vprašanja glede avtentičnosti vrtijo okoli tega, kaj je resnično, pošteno, čisto in pristno. Ne glede na to, ali je individuum vključen kot subjekt ali objekt, ali celo kot predmet prezentacije. Buržoazna definicija avtentičnosti poudarja individualnost zmožno neposrednega, spontanega izražanja osebne identitete. Ta naj bi bila individualno osnovana na intenzivnosti izkušenj. »Avtentičnost predstavlja boj med voljo posameznika in tistim, kar določa proizvodna struktura.« (Goldman in Papsón 1996, 142) Avtentičnost produkta se kaže v razsežnosti vprašanj o lastnem jazu, saj mnogokrat prav izbira produkta kaže na naš značaj in identiteto. Znaki v okolju morajo izražati resničnost in poštenost, ki zahtevata nenehno iskanje in razvijanje

nečesa novega in bolj spektakularnega - nečesa, kar jih loči od drugih znakov. Vendar je v današnji masovni potrošnji težko najti svojo lastno in pristno identiteto. Avtentičnost se izraža v lastnem odnosu proti svetu, ali - morda še bolj - proti posamezniku. Avtentičnost je predstavljena prav v razmahu med naravnim individuumom in med individuumom, ki ga je ustvarila družba. Berman (v Goldman in Papson 1996, 145) je povzel Montequieou-jevo idejo, ki pravi: »Noben socialni sistem ne more proizvesti človeške sreče, razen če z vsemi zagotovili v ospredje postavi osnovno človekovo pravico; pravico, da je lahko vsak posameznik to, kar je.« (Goldman in Papson 1996, 145)

Živeti avtentično, pomeni izkušati individualnost koherentno, celostno in strnjeno. Tonnies (v Goldman in Papson 1996), zgodnji sociolog, je dal avtentičnosti resnično vrednost z natančno oznako, z zgodovino in tradicijo skupnosti. In prav ta diskurz se skozi celotno diskusijo o avtentičnosti kraškega prostora razvija. Kdo v resnici sploh so Kraševci, v čem je ta pokrajina drugačna in zakaj je konec koncev edinstvena. Zato bom v nadaljevanju preko odgovorov svojih intervjuvancev poskušala poiskati glavne vplive, znake avtentičnosti, ki Kras povzdignejo nad povprečje.

3.2 AVTENTIČNOST ZNOTRAJ KRAŠKE POKRAJINE

3.2.1 OPREDELITEV KRAŠKE POKRAJINE

Kras, pokrajina na planoti med Vipavsko dolino, Jadranskim morjem, reko Sočo, Brkini in Istro, ki jo v največji meri zaznamujejo posebnosti narave, ima v vse smeri svoja prehodna območja. V tej pokrajini je v stoletjih bivanja svoje sledi puščal tudi človek. Zagotovo pa jo je temeljito in na najbolj svojski način ločila od vseh drugih pokrajin prav sled arhitekture – v njenem najširšem pomenu. (Lah in Renčelj 2004, 3)

V starih knjigah so besedo Kras označevali s »čudovito« - tisto, čemur bi danes rekli čudežno. Kras je za mnoge skupek posebnosti, ki obiskovalca prevzamejo. Kraševci sami pa so nanje tako navajeni, da jih niti ne opazijo. Kraško podzemlje je podobno siru z luknjami – nikoli ne veš, kje jo najdeš. (Rechberger Pečar in Pellizon 2006) Kdor poblížje pozna Kras, pozna tudi burjo. Ta veter se rodi tam, kjer se srečujeta topla zračna gmota z morja in hladna s celine. Burja je sunkovita in močna. K tlom pritisne vse, kar bi morebiti hotelo zrasti preveč visoko. Odpihne vse, kar ni dovolj uporno.

Burja je tista, ki pomaga narediti Kras še bolj drugačen od kakšne druge apnene gmote na kakšnem drugem koncu sveta. (Rechberger Pečar in Pellizon 2006, 8)

Matični Kras je dežela kamna, kraškega Terana, pršuta in brinjevca. Kamen in podnebje sta na Krasu narekovala način življenja. Prebivalci so se obema prilagodili in zgradili primerna bivališča. (Renčelj 2008) Mnoga ključna razvojna vprašanja Krasa, vprašanja njegove kulturne samobitnosti in identitete in vprašanja zaščitnih ukrepov v smislu ohranjanja nacionalne in kulturne identitete, so uresničljiva z vzpostavitvijo zavarovanega območja. Tako so že v teku aktivnosti za vzpostavitev Regijskega parka Kras pod okriljem Unesca, ki naj bi se zgledoval po modelu regionalnih naravnih parkov, kot jih pozna Francija. Model temelji na ustanovnem aktu, pogodbi oziroma sporazumu, ki je plod vzajemnega interesa in partnerskega sodelovanja med državo, regionalnimi in lokalnimi oblastmi ter lokalnim prebivalstvom na osnovi dogovorjene vizije razvoja. (Lah 2008)

Kras ni nobena izjema v intenzivnosti degradacijskih procesov kulture. Dokaz, da degradacijski procesi na Krasu še niso segli tako daleč, kot so segli v drugih slovenskih okoljih, je, da Kras izkazuje nekaj svoje prvobitnosti. Namesto o degradaciji lahko, po besedah Križnarja (1999), govorimo tudi o preoblikovanju v novo kakovost. To pa - iz stališča prejšnje uravnotežene kulture - večinoma spoznavamo kot nered v tradicionalni kulturi. V resnici gre, po besedah Križnarja (1999), za neprekinjen razvoj. Krajine se nenehno preoblikujejo in spreminjajo in kraška pokrajina pri tem ni nobena izjema. Toda avtentičnost lahko kljub tem spremembam ostaja v nekih novih oblikah in videnjih.

3.2.2 SPREMINJANJE PODOBE AVTENTIČNOSTI KRASA

Prostorski principi, ki so danes večinoma pozabljeni, so še vedno prisotni in razberljivi v zgodovinskih okoljih. Naj si bo to v mestih, na trgih ali v vaseh, na poljih. Na vsakem koraku lahko vidimo in v celovitem prostorskem odnosu doživimo, kako skladno so mesta in vasi postavljeni v naravno okolje. Kako so volumni posameznih hiš usklajeni med sabo in s celoto. Kako so ulice in poti naravnane na prostorske poudarke, posamezne hiše, znamenja, cerkve ali gore. (Likar v Culiberg in drugi 1999) In prav ti prostorski principi neko pokrajino - kljub spreminjanju ostalih prostorskih dejavnikov - povzdignejo nad povprečje. Kras v tem oziru ni nobena izjema. Če najprej povzamem

pregled revije Kras, ki se nenehno ukvarja z diskusijami o ohranjanju pristnosti in superiornosti te pokrajine, lahko kot ključno ugotovitev izpostavim dejstvo, da ta pokrajina uspešno ohranja svoje prvinske posebnosti, kljub ekonomskim, družbenim in ostalim spremembam, ki jih prinaša globalizacija.

Vedno je poudarek na neokrnjeni naravi, z redko poselitvijo in ne preveliko urbanizacijo. Poudarjajo pristnost kraškega podzemlja in kraških pojavov. Kras je omenjen kot naravni spomenik s svojo značilno kulturno krajino. To poleg vrtač, brezen, udornih dolin in vhodov v več kot tisoč jam, odlikujejo tudi človekovi posegi v naravo - z obdelanimi površinami in varovalnimi kamnitimi ogradami, zidovi in s kamnitimi hišami, z »borjači«, gospodarskimi poslopji ter gradbenimi elementi iz klesanega kamna. In ravno s to pristnostjo in medijsko predstavitvijo neponovljivosti in edinstvenosti, Kras privlači mnoge obiskovalce, ki iščejo »eksotiko«. Svojo avtentično podobo ohranja s pomočjo neokrnjene narave.

Neokrnjena narava naj bi bila tista, v kateri je doživetje resničnega, nenarejenega in čistega še možno, medtem ko je povsod drugod že vse potvorjeno in nepristno. Tako avtentičnost prostora predstavlja pravo protiutež neznosnim razmeram moderne ne-avtentičnosti in vsega umetnega. Iskanje »eksotike« in še nedotaknjenih predelov poteka v smislu potrjevanja večnega mita o popolnem drugje. Tehnološko pragmatična moderna je pripeljala do izgube raja. Konstruiranje resničnosti poteka preko dialektike, črno-belega razločevanja realnosti na avtentično in ne-avtentično, resnično in potvorjeno. (Eržen 2003) Prepoznavanje avtentičnosti prinaša nek pozitiven status, ali kot pravi Bourdieu (v Goldman in Papson 1996, 154): »Okusi razvrstitve in razvrsti razvrščevalce.« Pomemben pokazatelj avtentičnosti je preteklost. Naj bo etnična ali podeželska, vedno je prepoznavna kot čas, ko so ljudje izdelovali kvalitetne stvari, proizvode. Etničnost se je tako preoblikovala v pokazatelja, ki zagotavlja avtentičnost objektov. (Goldman in Papson 1996)

Tudi na Krasu se kaže zgodovinski vpliv kulturne dediščine. Če pogledamo zgodovinsko dediščino kraške pokrajine, ugotovimo, da so pomemben pokazatelj avtentičnosti objekti, ki so bili zasnovani v preteklosti. Tako je bila zasnova kamnite ograde, ki varuje in omejuje vrtačo, in položaj zavetišč v njej, prenesena v zasnovo kraške domačije - z zidom okrog »borjača« in s stanovanjskim delom na njegovem

najugodnejšem položaju. Ta se izpopolni v 19. stoletju. Kraško domačijo dopolnijo poslopja, morebitne hrbtnne fasade sosednjih domačij in visok zid. Kamnoseki oblikujejo mojstrske »portone« in z bogato oblikovanimi vodnjaki ter kamnitimi žlebovi poudarijo osnovni problem - vodo.

Tudi v organizaciji kraških naselij se srečujemo z načeli dodajanja posamičnih enot v širše sklope. Adicijski spoj starejšega strnjenege in manjšega zaprtega tipa zraste v višjo enoto - tipično gručasto, zvezdasto naselje ali zaselke. (Delak-Koželj 1999) In vse to ostaja, kljub vplivom, ki spreminjajo avtentičnost kraške pokrajine. In najbrž bodo neki zametki ostali še dolgo v prihodnost. Naj tu povzamem besede arhitekta Mateja Mljača (v Čič 2008), ki pravi:

/.../ najprej je treba razumeti, da je historična kraška hiša vedno del celote ali strnjenege naselja. Redko se pojavlja kot samostojna arhitektura. Je deljena na bivalni in gospodarski del. Je asketsko oblikovana, skromna. Volumen je podolgovat, preprost, oblike arhitekturnih elementov in detajlov so arhaične, gre za minimalistično oblikovanje. Arhitekt kraške hiše je bil inteligenen kraški kmet, ki je znal arhitekturo zblížati z naravo, s katero se je boril. In v tem je čar Krasa in stavbne dediščine.

Iz povzetega lahko sklenem, da je bil prav »kraški kmet« tisti subjekt, ki je znal arhitekturo zblížati z naravo. In tako je Krasu dodal temeljni dejavnik, ki je pokazatelj njegove avtentičnosti. To je preteklost v pomenu pokazatelja avtentičnosti objektov. Arhitektura je vsekakor prvo orodje, ki nas povezuje s prostorom in časom in daje tema razsežnostma človeško mero. Udomačuje brezmejni prostor in neskončen čas, zato ju človek lahko prenese, naseli in razume. (Pallasmaa 2007)

V svojih intervjujih sem ljudi vprašala, po čem je Kras - kot prostor – poseben; po čem se razlikuje od ostalih slovenskih prostorov. Odgovori intervjuvancev so bili sledeči:

(moški, 52 let, zaposlen, umetnik): *Kras izstopa že zaradi svoje omejenosti z rodovitnimi tlemi, saj je zemlja rodovitna le na majhnih površinah. Predvsem pa so njegova največja prepoznavnost strnjena kamnita naselja krita z dvokapnimi rdečimi strehami. In okrog teh vinogradi s posebnimi lesenimi oporami - latniki.*

(ženska, 26 let, študentka): *Že sam izgled Krasa je poseben, predvsem v tem jesenskem času, ko je ruj vseh barv. Njegova posebnost je seveda kamen, saj je povsod vse narejeno iz kamna, pa naj bo to hiša, zid ali pa samo opuščena pastirska hišica.*

(moški, 80 let, upokojenec): *Zidava na Krasu je drugačna kot drugje. Tu nismo imeli drugega kot kamen. Tudi narava nam ni pustila veliko možnosti, saj je zelo pusta in skopa, kar se vidi že, če se ozremo po gmajnah.*

(ženska, 60 let, upokojenka): *Zgodovina je naredila to pokrajino drugačno. Ljudje so bili vedno povezani, imeli so rabute in tako je tudi stavbna dediščina bogata. Mislim, da poleg same kraške hiše in z njo povezanih značilnosti, to pokrajino delajo posebno ravno te kamnite ograde, ki so se gradile v preteklosti in se danes žal opuščajo in podirajo.*

(moški, 29 let, zaposlen, učitelj): *Osebnost težko ocenjujem, ker ga doživljam čustveno. Meni predstavlja dom in je že zato v mojih očeh povsem drugačen od drugih slovenskih prostorov.*

(moški, 33 let, zaposlen): *Zagotovo po gmajni in borovih gozdovih. Žal oboje izginja. Ko pomislim na kraško pokrajino pa zagotovo pomislim tudi na kamen. Kot klasično kraško arhitekturo pa bi izpostavil hišo iz kamna.*

Darja Kranjc (2009), Civilna iniciativa Kras, je zapisala:

Na Krasu smo bili do nedavnega vsi tako rekoč »u žlahti« in če že ne, so naši starši zagotovo vedeli »č'gau je k's'n«. Si pomagali. Poskrbeli za otroke, siromake, ostarele. Presežke predelali, podarili ali prodali. Vas in poti na »robot'h« urejali. Pritok ljudi so omejevale naravne/gospodarske razmere in lastništvo zemlje. Za usklajeno življenje brez »r'z'p'rtij« je bil pomemben vaški konsenz. Gradnjo so narekovale naravne danosti in življenje je teklo v sožitju z naravo na Krasu lasten način.

Če povzamem zgornje odgovore, lahko ponovno sklenem, da je prav preteklost izjemno pomemben pokazatelj avtentičnosti kraškega prostora. Vsi vprašani so namreč kot

posebnost Krasa izpostavili nekaj, kar ima korenine v preteklosti, zgodovini. Kljub temu, da živimo v drugačnem, modernem svetu, se ta pridih preteklosti ohranja tako v prostoru, kot tudi v zavesti ljudi. In ravno te arhaične značilnosti prostora sporočajo, da gre za prostor, ki je drugačen od drugih.

Dodaten pokazatelj avtentičnosti je, po mnenju Goldmana in Papsone (1996), tudi oznaka odtujenosti, nepovezanosti. To pa zato, ker je kreativnost predstavljena kot refleksija notranjosti in ne kot družbeno dejanje. Mehanično reprodukcijo podob vidita kot antitezo avtentičnosti, saj le-ta negira edinstvenost: Prisotnost originala je predpogoj za koncept avtentičnosti. Tako je v masovni produkciji pri avtentičnosti postal pomemben tudi pečat avtorja. Ta že sam po sebi doda proizvodu pridih pristnosti.

Zgodovinski rezultat preusmeritve okolja v smer podpiranja potrošnje je okolje podredil v prostor, kjer se akumulirajo, nabirajo in kopičijo znaki avtentičnosti. Naraven prostor, ki je nepotrošno usmerjen, je postal redek. Znak naravnosti je postal osnovni znak avtentičnosti. Tako kapitalizem naravo obravnava kot tujo silo, ki jo je potrebno organizirati in osvojiti, civilizirati in udomačiti; kot vir redkih resursov, ki jih je potrebno potrošiti. S kapitalističnim ločevanjem narave od vsakdanjega življenja, se je avtentičnost pričela izražati preko nostalgичnih želja po vrnitvi v neprisilno preteklost. Narava tako postaja vedno bolj predmet želja, kjer naj družbeno razdeljena ozemlja ne bi bila civilizacijsko pokvarjena in uničena. Prostor, kjer bi se lahko kopičile izkušnje, avtentičnost in spontanost. Narava pa po drugi strani ponuja tudi prostor, kjer je avtentičnost mogoče doseči že z opazovanjem in občudovanjem naravne estetike. (Goldman in Papsone 1996) Sploh v času, ko je tudi podoba krajev in prostorov, kakor katero koli drugo blago, postala predmet svobodne produkcije in dnevne potrošnje. (Harvey v Pallasma 2007, 46)

Pri iskanju odgovora na vprašanje, kako je s tem v kraški pokrajini, je najbolje pogledati v turistično predstavitev Krasa. Brošur in informacij, za turiste in tudi domačine, o lepotah in edinstveni naravi ne manjka. Ali torej to pomeni, da se v dobi globalizacije in vdora modernih smernic, ki arhaično umikajo v muzejski pogled, Kras, kot edinstven in neponovljiv košček sveta, promovira skozi svojo naravo? Po pregledu turistične ponudbe in medijev, ki promovirajo tiste dele Krasa, kjer so v naravnem okolju nakopičeni znaki avtentičnosti, lahko rečem, da mnenje Goldmana in Papsone (1996)

drži. Gre namreč za prostor, kjer so avtorji pustili svoj pečat s kamnito arhitekturo in s tem posledično naredili celotno pokrajino neponovljivo. Promoviran je kot svet, kjer ni kapitalističnih vrednot, in ki obiskovalcu ponuja naravno estetiko.

Če le malo pobrskamo po spletu, najdemo cel kup strani, ki to pokrajino izpostavljajo kot zelo drugačno. Tako, na primer, na portalu »Zeleni kras« (Zeleni Kras 2009) že takoj na vstopni strani zapišejo:

*Zeleni kras predstavlja prvo regijo v Sloveniji, ki spodbuja razvoj celotnega območja na temeljih tradicije in načelih trajnostnega razvoja, zaradi česar se razlikuje od ostalih regij v Sloveniji. Ustvarjanje napredka in dodane vrednosti Zelenega krasa omogočajo ohranjeno in zdravo okolje ter spoštovanje tradicije. K sooblikovanju prepoznavnosti in ugleda Zelenega krasa v domačem in mednarodnem prostoru pomembno prispevajo prebivalci, ki s svojim dejavnim sodelovanjem soustvarjajo napredek regije. **Zato bo Zeleni kras ostal takšen, kot ga poznamo že stoletja - varen in nedotaknjen prostor, na katerem se kalijo nove zamisli** (poudarek avtorice).*

Kras je tu predstavljen kot prostor, ki je naraven in avtentičen. Poudarjena poved pa nam sporoča, da Kras, kljub spremembam in novostim, ne bo izgubil svoje pristnosti, da bo vedno ostal nedotaknjen.

Pregledala sem tudi turistično informacijski portal »Kras« (Turistično informacijski portal Kras), kjer se posebnosti te pokrajine ponovno promovirajo prav z odmikom od globalnega življenja k naravi. Tako že takoj na uvodni strani lahko preberemo:

/.../ čeprav so za Kras značilni trije pojmi: Teran, pršut in burja, predstavlja mnogo več. Izjemno doživetje ponuja že sprehod po skrivnostnem podzemnem svetu številnih kraških jam, naravne vrednote in kulturno dediščino pa lahko spoznavate ob sprehodih po kraških gmajnah, med številnimi vrtačami in zapuščenimi kali ter od burje upognjenimi drevesi, med katerimi vas bodo stranske poljske poti pripeljale do naselij, ohranjenih kamnitih hiš in tamkajšnjih ljudi, ki že od praskupnosti ustvarjajo in oblikujejo življenje na tukajšnjem predelu sveta. Obisk Krasa je doživetje v vsakem letnem času; jeseni pa je kraška planota najlepša, saj zažari v ognjeni rdeči barvi ruja in v pisanih listih vinske trte, kar daje pokrajini poseben čar /.../

V tem pogledu pa ni nobena izjema niti statut »Turističnega društva Kras« (Turistično društvo Kras), ki ima v svojem 6. členu zapisano:

Namen društva je razvoj in pospeševanje turizma v kraju samem in v Sloveniji s promocijo Krasa v širšem pomenu, oživljanju starih običajev in navad, pripravi in organizaciji različnih prireditev s področja športa, rekreacije, izletništva, kulture in zabave. Društvo vlaga napore v prepoznavnost kraških značilnosti, kot je vinogradništvo, žganjekuho brinjevca in ostalih značilnih žganih pijač in likerjev ter prehrabene navade in kulinariko Krasa, ohranjanje kulturne dediščine v arhitekturi in v umetnosti obdelovanja marmorja in njegovi uporabi.

Zavedati pa se moramo, da niti narava ni večna. V dobi globalizacije, ko se spreminjajo trendi na prav vseh področjih (na področju ogrevanja, življenjskega stila, ipd.), je narava vpeta v neko okolje predstav in tako velikokrat umetno postavljena za glavnega pokazatelja pristnosti okolja. Zato bom v nadaljevanju prikazala še en vidik avtentičnosti; pokazala bom, kako je avtentičnost odvisna od časa, v katerem se pokrajina nahaja. V nekem drugem obdobju je bilo pristno nekaj drugega, kar je mogoče danes že izginilo iz zavesti ljudi. Gre za spektakel, kjer čas spreminja pojem avtentičnosti v prostoru.

3.2.3 SPREMINJANJE KRAŠKE POKRAJINE SKOZI ČAS

Gre za veliko kulturno tradicijo, ki jo je treba varovati. Pri tem pa se postavlja vprašanje, kako to storiti. Kras je bil namreč po drugi svetovni vojni dolgo časa močno zapostavljen in odrezan od Trsta, ki je bil tedaj njegovo naravno središče. Posledice tega so vidne še danes. V preteklosti je bil Kras zelo reven. Nato pa je v deželi udarila prva svetovna vojna, ki je povzročila razpad dvojne monarhije in priključitev Primorske k Italiji. Rapalska meja jo je odtrgala od matične domovine in ljudi na Krasu potisnila v strašno nacionalno in psihološko stisko. Življenje v tako občutljivem prostoru, kot je Kras, zahteva visoko stopnjo uskladitve interesov in razumno soglasje o urbanizaciji. (Renčelj 2008)

Zgodovina in časovne spremembe tako pomembno vplivajo na spreminjanje kulturne dediščine Krasa. Gre za predstave, ki pokrajini dajejo smisel, saj dobivajo znaki pomen preko dogodkov, ki se odvijajo v nekem, določenem prostoru. Tako kamniti zidovi,

pusta gmajna in borovi gozdovi ne bi bili to, kar so, če jih medijske in ljudske predstavitve ne bi povzdignile nad povprečje.

Tako kot vsak znak v današnjem času, je tudi znak avtentičnosti vpet v okolje predstav, spektakularnosti. Debord (v Goldman in Papson 1996) je dejala, da v družbi, kjer prevladujejo moderni proizvodi, vsa življenja predstavljajo brezmejno kopičenje predstav. Vse, kar je bilo neposredno izživeto, se je premaknilo v dejanja prezentacij. Tako postane življenje, ki ni živeto preko spektaklov, dolgočasno in posvetno. Prav življenje, kot predstava, ga naredi bogatega in polnega v vsakem trenutku.

Čeprav je postalo prizadevanje za avtentičnost v postmodernem svetu težavno, se iskanje snovi za avtentičnost še vedno nadaljuje. Porast cinizma, ironije, nihilizma in celo subkultur nakazuje na željo po drugačnosti; željo po konstruiranju avtentičnosti zunaj meja družbene realnosti. Pokazatelji avtentičnosti se množijo in ne upadajo, ne glede na to, ali se opremo na modernistično tezo, da je bila avtentičnost rojena in izgubljena v vrtincu modernosti ali na postmodernistično tezo, ki pravi, da je bila avtentičnost vedno le mit. Morda samo definiranje avtentičnosti res ni mogoče, še posebej v vrtincu postmodernih stilov, znakov in ponaredkov, vendar je še vedno bolje biti avtentičen in edinstven, kot pa se zliti s povprečjem. (Goldman in Papson 1996)

Vinko Može je za revijo Kras (Rebolj 1999b) dejal:

Krasa po svoji pojavnosti, kakršnega pozna moja generacija, naslednja generacija ne bo več poznala. Kakor mi nismo poznali Krasa, kakršen je bil pred sto in več leti - gol in opustel - gozdnat in zelen... Življenje je pač treba jemati, kakršno je; vse se spreminja. Spreminja se človek s svojimi navadami, kakor se spreminja tudi narava. Zato mi govorimo o Krasu, kakršen je sedaj, generacije za nami pa bodo govorile o nekem drugem, drugačnem Krasu. Kraška narava bo sicer ostala, bodo pa v njej spremenjene rastlinske združbe. In ostala bo tudi tipična arhitektura Kraške vasi.

Danes v prostoru pogrešamo kulturno raznolikost in avtentičnost; na to kažejo tudi turistična potovanja. Kot edinstvena turistična destinacija, ki ponujajo neokrnjeno in pristno naravo, se danes trži mnogo pokrajin v Sloveniji. Če se osredotočim na Kras, lahko pri pregledu turističnih ponudb ugotovim, da se ta pokrajina povsod pojavlja, kot

kamnita pokrajina, ki v jeseni zažari v ognjenordeči barvi ruja, ki mu okvir postavljajo sive in bele skale in s kamnitimi zidovi obdane male jase in vrtače; pokrajina, ki je od nekdaj privlačila popotnike, ki so se s kontinenta podajali proti morju in v svet. Torej je že v tem pogledu nekako poetično in skoraj pravljичno predstavljen. V turistični predstavitvi se pojavlja predvsem njegova mističnost podzemnega sveta - jam in »kraškega bisera« Lipice. Oboje naj bi to pokrajino že skozi te prezentacije naredilo drugačno in ponosnejšo od ostalih slovenskih pokrajin.

Sočasno s tem pa se pomemben poudarek daje tudi na to, da gre za svet, ki je odmaknjen od modernega, hitro se razvijajočega kapitalističnega sveta. Predstavljen je torej kot umirjena in neokrnjena narava. Prihaja čas, ki bo, bolj kot metropolam, naklonjen pristnosti periferij. Metropole namreč postajajo podobne druga drugi, postajajo kraji, kjer je vsega preveč. Že danes je arhitektura dežel iz obrobja, na primer Portugalske, Španije, Finske in Irske, neprimerno bolj zanimiva kot tisto, kar gradijo v Nemčiji, Italiji ali Franciji. Podobno je v umetnosti ali filmu. Ljudje, ki imajo danes kapital in moč odločanja, ne kažejo pretiranega zanimanja za kulturo. Prostor in lokacije so postali vir enormnih in na lahek način pridobljenih zaslužkov. Pri tem ni nikakršne obzirnosti in spoštovanja do obstoječih kvalitiet prostora. Kulturna avtentičnost našega prostora zato pospešeno izginja. (Vodopivec v Teržan 2007)

Zapisi na spletnih portalih o Krasu ter v publikacijah, kot so: Kras, Kraški obzornik in Kraški vodniki, imajo skupen pokazatelj problema o izginevanju avtentičnosti Krasa. V njih vedno zaznamo pobude, da naj se ta prostor prikaže kot prostor, v katerem ostaja nekaj neponovljivega, dinamičnim procesom navkljub. Torej, kot prostor, ki s svojimi posebnostmi in precej neokrnjeno naravo, omogoča človeku rekreacijo in ustvarjalen oddih, za razliko od vse bolj urbaniziranih in stresnih okolji združujoče se Evrope. K temu zagotovo prispeva tudi njegova enkratna in urejena kulturna krajina ter kraška avtentična arhitektura, ki to kulturno krajino soustvarja in obenem sooblikuje podobo Krasa.

Na tem mestu bi rada poudarila, kako zelo pomembno je krajinsko planiranje združiti z že obstoječimi pokazatelji avtentičnosti kraške pokrajine. Brez pravičnega prostorskega urejanja, ki vpliva na spremembe avtentičnosti prostora, lahko Kras izgubi svojo edinstveno podobo. Vidik krajinskega planiranja bom podrobneje opredelila v

naslednjem poglavju, pred tem pa bom podala nekaj ugotovitev o Krasu, kot prostoru, ki velja tudi v pomenu turizma za »popolni drugje«.

V svojih intervjujih sem ljudi povprašala po njihovem mnenju o tem, zakaj Kras tako zelo pritegne obiskovalce. Odgovori so bili sledeči:

(ženska, 26 let, študentka): *Kras je že preko Turistično informativnih centrov, ki tu delujejo, prikazan tako, da človek enostavno ne more, ne da bi ga vsaj enkrat obiskal. Po mojem mnenju pa je tudi narava v soodnosu z ritmom življenja tako zanimiva, da se človek kar vrača v njeno neokrnjenost. Predvsem bi tu izpostavila ljudi iz večjih mest. V zadnjem času pa tudi tujce, ki jih je tu pri nas vedno več.*

(moški, 33 let, zaposlen): *Zaradi razgibanega terena, pristne hrane in bogate turistične ponudbe; izpostavil bi naše osmice, ki so res nekaj, česar drugje ne najdeš.*

(moški, 80 let, upokojenec): *Od zmeraj so radi prišli, toda zdaj je več možnosti, da o tem beremo in slišimo. Mogoče je tudi več bogatih, ki si lahko kakšno hišo tu privoščijo, pa potem o tem vsi govorijo. Najbrž je ta prostor res nekaj lepega, če ga tako radi obišejo.*

(moški, 52 let, zaposlen, umetnik): *Ljudje vedno bolj iščejo nekaj neponarejenega. Danes je že vsega preveč in tudi tukaj so se začele pojavljati stvari, ki v ta prostor ne sodijo. Toda še vedno je tako naraven in zgodovinsko pristen, da je za zunanje ljudi enostavno zanimiv. Kje drugje lahko vidiš, kako poteka kamnoseštvo, se po prijetnem sprehodu po kraški gmajni usedeš za kamnito mizo in okusiš Teran in pršut, zraven pa še dobiš zgodovinsko zgodbo od starega Kraševca? Da ne govorimo o vikendih, ko obišeš pristno kraško osmico, to je nekaj, kar ni povsod. In to je zanimivo.*

(moški, 29 let, zaposlen, učitelj): *Veliko sicer pripomore dobra promocija, s tem ne mislim toliko ponudbe turističnih agencij, te ponujajo stalno isto - pršut, Teran, Lipico in jame, kot da drugega ni. Tu mislim predvsem dobro besedo zadovoljnega*

obiskovalca, ki naslednjič s sabo pripelje še svoje prijatelje in tako dalje. Kdor pride, ve, zakaj je drugačen in poseben.

(ženska, 60 let, upokojenka): Ljudje smo radovedni in radi odkrivamo nove lepote. Saj so tudi druge pokrajine lepe, toda Kras se že toliko promovira kot biser Slovenije, da že zaradi tega izgublja tisti svoj čar. Svoj mir, ki ga je nekoč imel.

Iz zgornjih odgovorov lahko sklenem, da gre za prostor, v katerem je potrebno pokazatelje avtentičnosti nenehno vzpodbujati in iskati. K temu veliko pripomore prav turistična prezentacija, ki s spodbujanjem obiskovalcev to pristnost razširja. Presenetil me je zadnji odgovor, ki pravi, da je lahko preveliko poudarjanje posebnosti nekega prostora tudi samouničevalno. Dejansko je res, da se preveč poudarja zgolj določene osnovne pokazatelje drugačnosti Krasa - izpostavim naj kulinariko (pršut, Teran, kraško joto...), Lipico in jame. Malo pa je zaslediti o tem, zakaj je Kras tak, kot je.

Prostor ima za seboj vedno določena zgodovinska dogajanja, ki so na njegovo podobo vplivala in preko katerih je rasel. Pokrajine niso nastale same po sebi, nekdo jih je naredil take, kakršne so. Na njih je, poleg zgodovine, vplivalo tudi veliko drugih dejavnikov - naj si bo naravnih, političnih ali celo kulturno pogojenih. Vsi ti dejavniki so pokrajine, kot je tudi Kras, naredili med sabo različne. In prav zato bom v nadaljevanju kraško pokrajino poskušala predstaviti kot prostor, ki se je v času oblikoval in preoblikoval. Prikazala ga bom torej kot neko lepljenko zgodovinskih, političnih in kulturnih dogajanj.

3.2.4 KRAŠKA POKRAJINA KOT BRIKOLAŽ

V današnjem času težko najdemo pokrajino, ki bi se izoblikovala brez človeških posegov v prostor, pa naj si bodo moderni ali zgodovinski. Vendar čez čas skoraj vsi objekti in subjekti postanejo del tradicionalne kulture. Torej lahko rečemo, da dobijo nek pridih pristnosti svojega okolja. In prav zato ni nujno, da je avtentično le tisto, kar je prvinsko. S časom in novimi prostorskimi ureditvami se koncept avtentičnosti spreminja. Tako so lahko tudi zgodovinski dogodki - dogodki, ki se dogajajo v času in ki združujejo različne elemente, pokazatelji avtentičnosti nekega prostora.

Smith (v Vidmar Horvat 2006, 58) poudarja, da so skupna preteklost, spomini, miti, simboli in vrednote, predmet obleganj in spopadov in v tem pogledu zagovarja tezo, da so narodi »rekonstruirane«, raje kot »iznajdene«, skupnosti. Odkrivanje etične preteklosti vselej vključuje selektivno branje zgodovine, s katero so izobražene elite artikulirale politične in moralne cilje v sedanosti. Pri tem so se posluževali dveh poti: prva je konstrukcija »poetičnih prostorov«, vpisanih v imaginarij krajine, ki je prerasel v domovanje, domovino. Cilj tega zamišljanja je bil »integrirati domovino v romantično dramo progressa naroda«. (Smith v Vidmar Horvat 2006, 58) Druga pot se je posluževala naturaliziranja historičnih potez; templji, gradovi in kamniti ostanki so prerasli v dokazno gradivo o starodavnosti naroda.

Za oblikovanje in vzdrževanje nacionalne identitete je torej potreben nek nabor kolektivnih fantazij. Ta ljudi na določenem skupnem prostoru in času ohranja v prepričanju o kolektivnem gibanju skozi zgodovino. Zamejeno z mitološkim izvorom, kot izhodiščem in nezaključeno prihodnostjo - kot skupno usodo. Nacionalna kultura, zbirnik mitologij, simbolov, junakov in ikon, hrani - morda najbolj strastno od vseh fantazij - predstavo o državljanu, ki pridobiva moč s kolektivno dejavnostjo in identifikacijo. (Vidmar Horvat 2006) Skupni miti in simboli oblikujejo nezgodovinski prostor naroda, kjer ta črpa pripovedi o svoji pradavnosti. Ni težko ugledati pomena simbolnih konstitucij dogodkov, predmetov in krajin, ki usmerjajo kolektivni pogled naroda in ga napajajo s pomirjujočo vero v lasten obstoj. Mediji pri tem igrajo vse večjo vlogo odrejanja in izločanja zgodovin, ki so narodotvorne, in onih, ki so lahko prepuščene pozabi. (Vidmar Horvat 2006)

Če to apliciramo na kraško pokrajino, lahko rečemo, da se je ta prostor izoblikoval preko različnih zgodovinskih dogajanj. Ker je bil izpostavljen različnim simbolnim konstitucijam in dogodkom, je svojo podobo pridobil s krpanjem razno raznih ideoloških prepričanj, kultur in predmetov. Vendar so prebivalci tega prostora prepričani, da so skozi vsa ta zgodovinska dogajanja prešli kolektivno in tako ohranili neko svojo identiteto.

Na vprašanje »Kaj je tisto, kar povezuje Kraševce kot skupnost?«, sem pri svojih intervjuvancih dobila naslednje odgovore:

(moški, 52 let, zaposlen, umetnik): *Preteklost je te ljudi vedno povezovala. Življenje na Krasu je bilo vedno zelo trdo. Tu ni bilo možnosti kmetovanja, kot drugje. Ljudje so si morali med seboj pomagati in imeti trdno voljo, da so kraški kamen preoblikovali v neke spodobne oblike.*

(moški, 33 let, zaposlen): *Kraševci so nekako znani kot lokal patrioti. Toda to je najbrž zato, ker so se morali že v zgodovini boriti za svoje ozemlje. Malo so bili tu, malo tam. Vendar pa imamo svoje narečje, ki nas bo vedno spomnilo, kam sodimo. Tistega g-ja nihče ne prav dobro zakrije.*

(moški, 29 let, zaposlen, učitelj) : *Mislím, da Kraševce povezujeta predvsem trma in ponos slovenskega naroda. Zgodovina je še posebej zakoreninjena v starih Kraševcih. Predvsem težko, trdo življenje in boj za ohranitev slovenske pokrajine.*

(ženska, 60 let, upokojenka): *Najbrž tako, kot povsod - neka pripadnost ozemlju, kjer se človek čuti doma in ve, da je tudi on pripomogel narediti nekaj, da je ta kraj tak, kot je.*

(ženska, 26 let, študentka): *Predvsem politična preteklost, ki je Kraševcem pustila nek pečat. O tej politični preteklosti govorim, ker je zelo prisotna tudi danes. Predvsem tu pri nas, ki smo pri meji, se stalno v ospredje postavljajo neke zgodovinske meje med narodoma. Še mladi smo vpeti v to in v teh primerih stopimo skupaj s starimi Kraševci.*

(moški, 80 let, upokojenec): *Mislím da predvsem to, da včasih nisi mogel preživeti, če nisi delal s skupnimi močmi. Še posebej, ker ni bilo tako modernih strojev in vse te tehnologije. Da si si ustvaril dom, si moral trdo delati. Pa živino smo imeli. Danes je drugače. Danes niti nismo tako povezani, kot skupnost. Vsak Kraševce se čuti pripadel Krasu, toda ni tako, kot včasih, ko smo stopili skupaj in res imeli neko skupno zavest, da smo eno.*

Na urbanističnih uradih, se morajo velikokrat spoprijeti z lokalno zavestjo Kraševcev in civilnimi iniciativami, ki delujejo kot pristna kraška skupnost. Zakaj se, kljub temu, da

vsak živi svoje življenje, Kraševci, ko se govori o kraški pokrajini, tako povežejo, pa na enem izmed kraških urbanističnih uradov menijo:

Če gremo samo na en družbeni dejavnik: skupna raba vode - vaško korito. Tu se lepo vidi, kako so bile včasih organizirane skupne potrebe, podoba funkcioniranja skupnosti. Ali na drugi strani strnjene vasi. Kraševci so se na ta način, kot skupnost, zaščitili. Tudi neka zemljiška drobitev, ki se je dogajala v preteklosti, kaže na to, da so se občine vedno drobile po dednih linijah. To je lepo vidno na ortofoto kartah. Vendar je v današnjem času premalo skupnega dogovarjanja med občino in domačini, v preteklosti pa je bil ta manjko med lokalno skupnostjo.

Kraševci imajo torej neko skupno preteklost, spomine in mite, ki se ohranjajo tudi v današnjem času. Nabor kolektivnih filozofij ljudi na tem prostoru ohranja v prepričanju, da so si ta prostor preko zgodovine kolektivno priborili in ustvarili svojo lokalno kulturo. Preko zgodovine so ustvarili podobo kraške pokrajine, ki s pomočjo naravnih danosti sporoča o naboru dejavnikov, ki jo predstavljajo kot posebno, drugačno. Toda, kljub kulturni identiteti in skupni zavesti o pripadnosti kraškemu prostoru, se v današnjem času ne moremo izogniti globalnim vplivom. Ni vse, kar je nekoč veljalo za pristno in primerno, to tudi v današnjem času. Danes v prostor vdirajo nove kulture in globalni dejavniki. Vedno več poudarka se daje na ekološko in ekonomsko osveščenost. V tem oziru so določeni pokazatelji pristnosti prostora le še pokazatelji preteklih dogajanj v določeni krajini. Zato bom v nadaljevanju prikazala, kako se Kras in kraška skupnost preoblikuje v času globalizacije. K temu pa veliko pripomore tudi pravilno urejanje prostora. Zato vidik planiranja ne sme biti zanemarjen pri iskanju avtentičnosti prostora skozi čas.

4 PLANIRANJE KRAŠKEGA PROSTORA

4.1 OPREDELITEV PLANIRANJA

Planiranje je pomembno za vsako dimenzijo okolja, saj so objekti, ki jih postavimo v okolje, dolgotrajni in vplivajo na že izoblikovano pokrajino. Prav tako je planiranje pomembno iz vidika ohranjanja že obstoječe pristnosti nekega okolja. Posegi, ki jih predvideva, morajo biti zato v skladu s kulturno identiteto prostora. Celovitost in zahtevnost prostorskega načrtovanja in usmerjanja se kaže pri urejanju naselij in lokalnih skupnosti. Kraji imajo različne potrebe in funkcije, tudi glede na njihovo lego in sestavo prebivalstva, oziroma dejavnosti. (Lah 1998) Prav s pomočjo planiranja celotne ureditve kraja za današnje življenje in prihodnost, lahko preprečimo izgubo krajinskih identitet in njihove pristnosti.

V sklopu opravljenih intervjujev sem nekatere odgovore poiskala tudi na enem izmed urbanističnih uradov na področju Krasa. Na vprašanje, zakaj je pravilna prostorska ureditev kraške pokrajine tako pomembna, sem dobila sledeči odgovor:

Ureditev prostora je veda, ki združuje veliko ved, pri čemer je ključnega pomena sodelovanje različnih strok. Zato je multifunkcijsko razmišljanje ključno za nastavitev razvojne vizije. Ko je govora o prostorski ureditvi in komuniciranju s prostorom, je pomembno vedeti, da je v tem zajetih veliko sklopov. Vlada Republike Slovenije ima dolžnost, da usmerja razvoj prostorov, kar ji narekuje zakonodaja. Lokalno urejanje pa se rešuje preko aktov občin na podlagi neke vizije, vendar je še vedno potrebno slediti državnim zakonom. Tako je država že leta 1984 vpeljala Zakon o urejanju prostora. Ta zakon je predvideval družbeno planiranje iz dveh vidikov. Prvi vidik je zajemal družbeni razvoj, kot kratki, investicijski za leta 1986-1990, drugi vidik pa dolgoročni razvoj, od leta 1986-2000, z namenom, da bi se razvoj pravilno usmerjal na podlagi zasnov, ki bi preprečile omejevanje območij. Leto 1991 prinese nove razmere na trgih in v gospodarstvu. Prav tako se preoblikuje družba, vse se seli v zasebni sektor. Začnejo se združevati akti in razdruževati občine. To poimenujejo prostorske sestavine do družbenega in dolgoročnega plana. Pri tem je bistveno, da je politika taka, da ne omejuje dejavnosti, ampak preferira razvoj. Vendar se ravno tu začnejo težave zaradi nepreglednosti. Leta 1999 tako nastanejo nova navodila

za razvoj na državni ravni. Konkreten problem občine so velika nepozidana zazidljiva območja, ki kvarijo podobo pristne, kraške pokrajine. Vendar se moramo zelo zavedati, da kulturna krajina izvira iz gospodarjenja in upravljanja s prostorom. In zato je še kako pomembno, da je načrtovanje prostora v vseh pogledih ustrezno.

Zgoraj povedano lahko navežemo na Gantarjevo opredelitev planiranja. Po Gantarju (1993) lahko planiranje opredelimo kot:

- Obliko oz. način družbene intervencije v sicer spontano potekajoče družbene procese. Nujna predpostavka te trditve je, da bi razvojni procesi brez takšnih intervencij potekali precej drugače. Ta razsežnost je v sociologiji konceptualizirana kot razlika med spontanostjo in usmerjanjem v družbenem razvoju.
- Obliko družbenega delovanja, ki vključuje razmerje akter-delovanje-objekt delovanja-posledice. Od drugih oblik družbenega delovanja se planiranje ločuje po tem, da so posledice odločitve časovno in včasih tudi prostorsko diskretne do samega procesa in razmer odločanja. Torej je način časovnega strukturiranja procesa izjemno pomemben.
- Metodo oziroma sredstvo za povečanje racionalnosti odločanja in delovanja.
- Razmerje med spoznavanjem, prognoziranjem in delovanjem.

Sandberg (v Gantar 1993) dolgoročno planiranje opredeljuje kot »zavestno kontrolo« (vodenje, upravljanje) dolgoročnega razvoja, ki temelji na analizi »dostopnega znanja«. Tako predpostavlja, da:

- znanje proizvajamo in uporabljamo z namenom, da bi preverili in podrobneje opredelili potek razvoja (v posameznih družbenih sferah) in možne oblike delovanja oziroma poseganja v razvojne procese;
- mora v družbi obstajati institucionalna struktura z viri (resursi), ki omogočajo kontrolo razvojnih procesov v zaželeni smeri.

Tudi Friedmann (v Gantar 1993, 17) opredeljuje planiranje v luči povezave med znanjem in delovanjem. Po njegovem mnenju se mora vsako planiranje »soočiti z metateoretskim problemom, kako usposobiti tehnično znanje v planiranju za podlago javnih delovanj«. Friedmann (ibid.) planiranju že v naprej pripisuje inovativnost:

planiranje je »po definiciji« dejavnost, ki v »svet vedno vnaša nekaj novega«. Vendar kritiki planiranja opozarjajo, da pogosto planiranje ni samo neinovativno, temveč inovativnost drugih planskih agencij in organov celo preprečuje. Ob vprašanju inovativnosti planiranja pa se nakazuje temeljna razlika med dvema pristopoma k preučevanju planiranja. To je razlika med normativnim in pozitivnim pristopom k planiranju. Prva izhaja iz pojmovanja planiranja kot normativno določenih proceduralnih postopkov (kaj naj bi planiranje bilo), druga pa izhaja iz konkretnih realnosti planskega delovanja. Torej planiranje opredeljuje kot to, kar dejansko je, oziroma, kakor ga raziskovalci dojemajo, ne pa kot to, kar naj bi bilo. (Gantar 1993, 17)

Ekonomska kriza tridesetih let je povzročila velik razmah fizičnega planiranja. Poudarjati so začeli predvsem regionalno ravnanje, na kateri naj bi usmerjali in usklajevali razvoj fizične strukture mest z ekonomskim razvojem. Razvoj planiranja po mnenju Gantarja (1985, 101) na regionalni ravni temelji na dveh podmenah:

- Na »odkritju« znanosti ali, bolje rečeno, pravilnosti razvoja lokacij posameznih dejavnosti v prostoru, ki jih sistematizirajo t. i. »lokacijske teorije«.
- Ekonomski razvoj je regionalno-prostorsko neuravnovešen, zato povzroča koncentracijo v določenih regijah, obenem pa tudi ekonomsko in socialno »depresijo« v regijah, ki so ostale na obrobju industrijskega razvoja.

Tak razvoj fizičnega planiranja je povzročil notranjo diferenciacijo na racionalno-regionalno planiranje, ki na nivoju države usmerja predvsem populacijska in ekonomska gibanja, na regionalno-lokalno planiranje, ki se ukvarja z »notranjim razvojem« v posameznih regijah, in na »urban design«, se pravi na principe estetskega oblikovanja urbanih enot. Vsemu temu pa se je pridružilo še planiranje podeželskega prostora, ki ga označujemo z izrazom »krajinsko planiranje«. (Gantar 1985, 101)

In prav podeželski prostor je problematičen, saj si je skozi zgodovino nabiral svojo kulturno dediščino in posebno identiteto ter se izoblikoval v nekaj drugačnega. Vse naštetu pa lahko ohrani le s pomočjo dobro načrtovanega planiranja. Iz tega vidika me bo kraška pokrajina zanimala kot prostor, ki naj bi kljub spreminjanju in novim prostorskim planom ohranil svojo avtentičnost in svoje avtohtone značilnosti. Preden pa opredelim pojem »krajinsko planiranje«, naj poudarim, da se lokalno obarvanim dilemam glede planiranja kraškega prostora, v zadnjih desetletjih pridružujejo tudi

zahteve svetovnih krogov. Izpostavila bi 2. Konferenco Združenih narodov o človeških naseljih (Agenda Habitat, Carigrad maj 1996). Ta v 11. členu pravi, »da bomo spodbujali ohranjanje, obnavljanje in vzdrževanje stavb, spomenikov in odprtih prostorov, krajin in strukture naselij, ki so zgodovinske, kulturne, naravne, verske ali duhovne vrednote.« In iz tega vidika mora, še posebej krajinsko planiranje kraškega prostora, potekati v pravo smer. Ohranjanje in načrtovano planiranje le nekaterih, za Kras značilnih in najpomembnejših stavb, ki so tako imenovani »spomeniki« in naj bi se ohranjali le zaradi njihove lepotne vrednosti, bi lahko pomenilo resničen zaton in izginotje avtentičnega Krasa.

Zgornja teoretska izhodišča bom povzela skupaj s prispevkom Petra Fisterja v reviji Kras (1999), ki meni, da bi bil za vse krajine, zlasti na regionalni ravni in po občinskih merilih, potreben enoten pristop v vseh odločitvah o posegih v prostor. Meni, da bi bilo potrebno izobraziti načrtovalce, izvajalce, naročnike in vse prebivalce, da bodo sposobni doseči omejeno raven svetovnih in evropskih kriterijev o kvaliteti obstoječe in o merilih bodoče arhitekture na Krasu. Ker so te naloge izrazito ozke in mnogokrat časovno in ekonomsko omejene, jih je potrebno usklajevati strokovno, razvojno, trajnostno in predvsem prostorsko.

Kras bi bilo potrebno ohraniti in razviti kot eno najbolj izjemnih pokrajin, v kateri je sodelovanje med naravo in stavbarstvom ustvarilo visoke vrednosti. Poleg izvirnosti kraške narave, pa lahko le avtentičnost »kraške« arhitekture zagotavlja možnost doseganja tega cilja. Najrazličnejše sestavine obraza kraške pokrajine na eni strani predstavljajo identitetna razpoznavnost kraške arhitekture in z njo povezani sporočevalci prostora, na drugi strani pa ostale posebnosti Krasa (avtentična hrana, turistične znamenitosti, ...). Zato moramo poskrbeti, da to ohranimo tudi v prihodnosti. In tu nastopi vloga krajinskega planiranja.

4.2 KRAJINSKO PLANIRANJE

Vsak človek prinaša dinamiko novih izzivov, v katerih je treba iskati tisto pozitivno rdečo nit, ki povezuje preteklost z zdajšnjim trenutkom in pripravlja ugodna tla za prihodnost. To pa nikakor ni preprosta zadeva.

(Slabe 2008)

Prostorsko načrtovanje danes v osnovi sestavljajo tri generalistične prostorske strokovne discipline: regionalno prostorsko planiranje, urbanistično načrtovanje in krajinsko načrtovanje ali krajinsko planiranje. Mene bo iz vidika preučevanja prostora kraške pokrajine in sprememb, ki se v njej dogajajo, zanimalo predvsem slednje.

Naselja, bližja urbanim centrom, so postala spalna naselja. Kmetijska zemljišča pa so postala rezervati za ekspanzijo urbanega. Številna manj dostopna naselja so doživljala depopulacijo, zaraščanje kmetijskih obdelovalnih površin in propadanje obstoječega stavbnega fonda. Temu primeren je bil tudi odnos do urejanja zunajmestnih naselij. Ta se tudi danes, kljub oblikovanim predpisom ter napredku tehnologije, integracije industrijske proizvodnje s kmetijstvom, spremenjenim vrednotam (kakovost življenja) in posledično ponovni privlačnosti bivanja v manjših zunajmestnih naseljih, ni bistveno spremenil.⁵ Oblikovanje in zgradba zunajmestnih naselij sta bili v preteklosti tesno povezani z naravnimi danostmi, z načinom življenja in dela, z gospodarskim ter kulturnim razvojem. V kontinuiteti razvoja naselij so se oblikovale kakovostne in identitetne vrednote in merila. Te so danes spoznane za kakovostne tudi z vidika trajnostnega razvoja. Te vrednote so bile z industrijskim in vsesplošnim ekonomskim napredkom izničene. Na podeželju sta se pričeli uveljavljati kultura mest in industrijska miselnost. (Deu 1999) In ravno tu nastopi vloga krajinskega planiranja, da preprečuje degradacijo pokrajine in izginjanje identitete določenega prostora, saj s tem izginja tudi njegova kakovost.

⁵ Nekdaj organsko tlorisno zasnovo naselij, prilagojeno naravnim danostim, je zamenjala nova, planska tlorisna zasnova. Veliko naselij ima zato dva dela - staro vaško jedro in novo pozidavo po mestnem, urbanem vzorcu uniformirane in enolične stanovanjske soseske. Obe naselji se bolj ločujeta, kot dopolnjujeta. Še bolj pogosta je nova oblika naselij, kjer urejeno vaško jedro dograjujejo novi neurejeni vzorci (razpršena gradnja, gradnja brez reda), ki jih oblikujejo stanovanjske hiše, prenesene iz urbanega okolja, ki niti po položaju, tlorisni zasnovi in obliki niso prilagojene starejšim, obstoječim. Nastajajo naselja brez kakršnekoli kompozicije, reda, z nečitljivo funkcijsko diferenciacijo, saj se znotraj naselij pogosto pojavljajo moteče vsebine oziroma dejavnosti. V mnogih takih naseljih je opazen tudi proces odmiranja starega vaškega jedra, vaškega središča, ključne točke, v katere naj bi bile združene funkcije, družbena moč in identiteta naselja. (Deu 1999)

Kakovost nacionalnega prostora je vse pomembnejša sestavina na lestvici družbenih vrednot. Krajina v zadnjem času postaja v zavesti ljudi vse bolj vrednota sama po sebi. Zato je še kako pomembno, da se prav krajini in odnosu do njenih naravnih in kulturnih vrednot posveča vse več pozornosti v sistemu prostorskega planiranja. Prizadevanja za kakovostno urejanje prostora, ki je predpogoj kakovostnemu življenju, se izražajo tako na mednarodni ravni, kot tudi doma; pa tudi na nivoju Združenih narodov, Unesca, Sveta Evrope in na regionalnih nivojih. (Prem 1998) Kraškemu prostoru se v tej smeri posveča velika pozornost prav v odnosu do krajine, predvsem z namenom ohranjanja njegove prvinskosti. Kot pravi Deu (1999), poškodovano naravno, življenjsko in delovno okolje ter spoznanje o omejeni in enkratni dobrini človekovega okolja so vzroki, da so se v razvojno usmerjanje prostora pričele uvajati nove vrednote in usmeritve. Te temeljijo na varovanju nepoškodovanega in na sanaciji že poškodovanega človekovega okolja. Oblikovanju novih usmeritev sledijo dokumenti, sprejeti na konferenci članic Združenih narodov v Riu de Janeiru leta 1992, kjer je bil sprejet svetovni program ukrepov z imenom Agenda 21. Tu je načrtano, da je urejanje podeželskih naselij pomembno tudi zato, da se izboljša kakovost bivanja. Izboljšanje le-te ni odvisno samo od kakovostno prostorsko, komunalno in storitveno opremljenih naselij ter od njihove prometne in komunikacijske povezanosti s širšim okoljem. Odvisno je tudi od posebnosti grajenih struktur, med katere je, kot nenadomestljiv izraz bogastva in raznovrstnosti, vključena tudi celotna stavbna dediščina in z njo oblikovana graditeljska kultura. (Deu 1999)

Namen krajinskega planiranja je zagotavljanje zdrave, ekonomske, ekološke in kulturno uravnotežene krajine, ki obenem poudarja in ohranja identiteto naravnih in kulturnih sistemov krajine. (Hladnik 1998) Ekološko uravnotežena krajina je tista, ki ob gospodarski učinkovitosti v čim večji meri ohranja naravne prvine in naravne procese. Celovitost, raznovrstnost in kakovost naravnih prvin so merila ekološkega potenciala krajin. Tega lahko varujemo tako, da posegamo v prostor samo tam in v takem obsegu, kot je to še sprejemljivo. (Prem 1998) Planiranje vse to dosega z ustreznimi opredelitvami rabe prostora, preko postopkov, ki omogočajo v največji možni meri uveljavljanje zahtev za varstvo naravnih in kulturnih vrednosti. Tako iz vidika značaja, površinskega obsega, kot prostorske razmejitev dejavnosti. Velikokrat se krajinsko načrtovanje uveljavlja tudi preko opredeljevanja načel, pravil in smernic za razvoj.

Krajinske vsebine vključujemo v sistem planiranja z namenom doseganja razvoja, ki bo v manjši možni meri prizadel obstoječe kvalitete prostora. (Hladnik 1998)

Za ustvarjanje prostorske identitete je pomembno tudi nastajanje novih krajinskih struktur. Po mnenju Prema (1998) mora spreminjanje krajine, kot splošno veljavno izhodišče jemati obstoječe prostorske danosti in v čim večji meri ohranjati osnovne krajinske vzorce. Hkrati mora zagotavljati oblikovno usklajenost krajinskih struktur. Stopnja oblikovne vrednosti krajine je odvisna od sestavljenosti krajinske zgradbe, od njene pestrosti, notranje usklajenosti in tudi od njene enkratnosti ter izjemnosti. Zahteva po ohranjanju skladnosti pa še ne pomeni zahteve začetnega stanja v krajini. Naj povzamem besede urbanistke na kraškem območju, ki mi je na vprašanje o ciljnih in namenih krajinskega planiranja odgovorila takole:

Domačini razčiščujejo svoje bivanje in pogled na svet. Na drugi strani pa stroka, npr. arhitekti, skrbi za varstvo kulturne dediščine v sodelovanju z zgodovinarji in drugimi strokovnjaki podobnih ved. Redko pa k temu pristopajo strokovnjaki iz področja urejanja prostora. Tu najdemo aspekt spomenikov, ki se razširi na naselja, celo krajinske značilnosti. To pa odpira celo množico vprašanj o skladnosti kulturnih vrednot pokrajine. Tako iz vidika prostorske identitete, kot iz vidika družbe. In prav v ta aspekt lahko umestimo kraško pokrajino. Kot prvo se pojavlja spreminjanje skupnega trenda, ljudje skupaj delujejo, vidijo skupno podobo prostora s pomočjo urejanja občinskih aktov. Vendar še vedno dopuščajo inovativnost: pretehtan pristop, ki dovoljuje nove tehnologije. Vse to sprejmejo, če se prostor preureja in rabi s spoštovanjem. Kulturna krajina se je skozi zgodovino spreminjala in nikakor ni bila vedno ista. Gre za neko zanimivo, specifično pokrajino, vendar je zelo pomembno, da se jo ohranja s planskim urejanjem, saj sama po sebi ne more obstati. Na primer, lahko bi v dobi globalizacije iskali tiste avtentične značilnosti, ki bi jo obudile: naj bo to hrana, turistične znamenitosti, ali zgodovinsko priznana predelava kamna - kamnoseštvo. Danes se, sploh iz vidika pokrajine, le-to vzdržuje le toliko, da se ne zaraste in še to na račun subvencij; nihče nima nekega posebnega kulturnega zavedanja. In tako se tudi kulturna krajina spreminja skupaj s fizično podobo. Pri razmišljanju o rešitvah - gre bolj za vizioniranje - se planira, vendar izvedba ni nujna.

Torej gre za izgubljanje ohranjanja naravnih in kulturnih sistemov kraške krajine. Arhitekt Matej Mljač je povedal (v Čič 2008):

/.../ potrebno je razumeti dejstvo, da sta se mesto ali vas vedno gradila in dograjevala. Zato je treba včasih kaj porušiti ali zapolniti nepozidan prostor. Namesto, da v zadnjem letu prevladuje preplah, bi morali to dejstvo izkoristiti kot pozitivno. Nekaj se vendarle premika, nekaj se gradi, čeprav žal nastaja tudi slaba arhitektura. Kras je bil vedno laboratorij dobre arhitekture. Zmota civilnih iniciativ, ki na veliko nasprotujejo gradnji na Krasu, je, da dojemajo preteklost in prihodnost, vzrok in posledico, povsem pomešano. Posamezniki znotraj iniciativ imajo lastne apetite in cilje. Zemljo bi prodali in jo tudi prodajo, potem pa na njej ne pustijo zidati, da ne bi tujci uničili Krasa. Toda »tujec« prihaja na Kras praviloma veliko bolj izobražen in ozaveščen, kot domačin. /.../ Veljaven prostorski akt občine Sežana je povozilo kolo časa. Danes služi predvsem špekulantom. Sezidati se da hkrati vse in nič. Odvisno od individualne presoje upravnega organa, ki si prisvaja kompetence tolmača, urbanista in arhitekta.

Iz napisanega je razvidno, da prihaja do konflikta med realnim stanjem in teorijo pomena krajinskega planiranja. Kot je za revijo Kras povedala Zvezda Delak - Koželj (1999), bi bilo najprej potrebno doreči podrobno vsebino dokumentov za načrtovanje in izvedbo. Potem pa tudi odločitev in razmejitev nalog ter pristojnosti prizadetih strok in institucij - še posebej urbanistov in planerjev. Krajinsko planiranje je urejanje prostora s plani in načrti. Bodisi na novih, oziroma nepozidanih površinah bodisi prenova, oziroma integralen razvoj prostora. Prav s prostorskimi plani lahko ohranimo določeno kulturno dediščino tudi z uporabo novih tehnik in novih podob.

V kontekstu krajine se pojavlja predvsem vprašanje, kako vzpostaviti kakovosten dialog med starim in novim ob upoštevanju številnih zakonitosti, ki so izoblikovale podedovani prostor. Po mnenju Vavtarjeve (1998) morajo biti programi podeželja čim bolj vsestranski, kajti le s tem bodo učinkoviti v raznolikem slovenskem prostoru. Z upoštevanjem teh razlik ohranimo pestrost znotraj samih območij in v celotnem slovenskem krajinskem prostoru. V Sloveniji imamo kar nekaj krajin, katerih visoka stopnja pričevalnosti in mikavnosti sloni na zemljiški strukturi. Tako tudi njihova regionalna, včasih celo krajevna identiteta. V ta namen je bodoči razvoj potrebno

ustrezno uravnavati, kar, po mnenju Vavtarjeve (ibid.), pomeni ukrepanje na dveh ravneh:

- omogočiti preživetje določenemu številu posebno vrednih krajin v začetnem strukturnem stanju;
- skrbeti za to, da bo posodabljanje pridelovalnega postopka potekalo na način, ki bo hkrati s tehnološko in ekonomsko učinkovitostjo v zgradbo nove krajine integriral tudi naravno in kulturno.

Koželj (1992) meni, da se z ustreznim uravnavanjem razvoja ohranja kontinuiteta v razvoju in podobi kulturne krajine in njenega mesta na podeželju. Kljub dinamičnim procesom, ki jim je izpostavljena. Gre za poudarjanje različnosti in negovanje posebnosti. Pri tem moramo upoštevati, da so krajine lokalizirane in prostorsko opredeljene z lastnim in posebnim genetskim kodom. Zato je pomembna vzpostavitev kakovostnega dialoga med starim in novim, pri čemer je potrebno upoštevanje razlik. Da se ta dialog razvije, je v prvi vrsti potrebna komunikacija med načrtovalci prostora in njegovimi prebivalci. Prav zaradi pomembnosti dialoga za ohranjanje avtentičnosti kraške pokrajine, bom v nadaljevanju pojem planiranja opredelila kot komunikativno dejanje. To je še posebej pomembno v primeru tako občutljivega prostora, kot je Kras. Tu namreč nenehno nastajajo polemike o ohranjanju njegove pristnosti. Prav tako pa se v javnih razpravah nenehno odpira problem neenotnosti med načrtovalci prostora, investitorji in domačini. Ta problem je rešljiv le s pomočjo pravilne komunikacije, ki lahko veliko pripomore k ohranjanju edinstvene kraške pokrajine.

4.3 PLANIRANJE KOT KOMUNIKATIVNO DEJANJE

Habermas (v Gantar 1993) družbene in politično-ekonomske strukture opredeljuje kot »operativne komunikacijske strukture«. To pomeni, da odnosi moči in produkcije v teh strukturah ne sporočajo samo informacij, temveč posredujejo tudi moralne in politične pomene. Habermas se osredotoča predvsem na analizo sistematične, pa vendarle ne nujno motene, komunikacije, ki oblikuje način življenja državljanov. Jedro Habermasove komunikacijske teorije je uperjeno prav na odkrivanje tistih značilnosti, ki v političnem in komunikacijskem smislu onesposablja ljudi. Najdlje je v poskusih »podgraditve« teorije planiranja s Habermasovimi koncepti iz Teorije komunikativnega delovanja prišel Forester (Gantar 1993), ki meni, da nezadovoljstvo planiranja izhaja iz dejstva, da sistematično moti komunikacijo, »prepoznavanje« problemov, iskanje relevantnih opcij in alternativ ter končno ustvarjanje soglasja za spremembe. Zato uvaja

pojem planiranja, kot odzivnosti ustvarjajočega komunikativnega delovanja. Forester (v Gantar 1993, 264) opozarja, da bi se morali planerji zavedati, da ima njihovo delovanje lahko subtilne komunikacijske učinke.⁶ Pri preučevanju in zasnovi planskih akcij, bi se morali planerji osredotočiti na tiste značilnosti delovanja, ki bi lahko sistematično motili komunikacijo med planerji in klienti. Vprašati bi se morali, kako planer politično ustvarja odzivnost in komunicira in ne le, katerim ciljem in interesom služi določena akcija. Za razumevanje planiranja v njegovi komunikativni razsežnosti je pomembna ugotovitev, da ne funkcionira zgolj kot orodje za doseg ciljev, temveč tudi kot obljuba in kot ustvarjanje pričakovanj. »Če ljudje, ki ob najraznovrstnejših posegih pričakujejo najslabše, ob planerjevem nastopu dobijo samo potrditev za svoja pričakovanja, ne bo pomagalo nobeno, še tako argumentirano, dokazovanje in tudi ne sklicevanje na objektivne, tehnične podatke in tako naprej.« (Gantar 1993, 265)

Problem na primeru kraške pokrajine nastaja v smislu konflikta med redom in neredom. Kot pravi Križnar (1999), na področju kulture in urejanja kraškega prostora zasledimo prepletanje in nasprotovanje splošnega (javnega) in zasebnega interesa. Med njima se vzpostavlja ambivalenten odnos, ki enkrat postavlja v ospredje javni interes, drugič pa zasebnega. Na obeh področjih velja, da za javni interes skrbi država z zakoni, vlaganji in s kontrolo, za zasebni interes pa skrbi lastnik objekta. Upravljavci javnega interesa imajo praviloma malomaren odnos, ker ne upravljajo s svojim denarjem, zasebniki pa nimajo posluha za javni interes, zato pa skrbneje vlagajo z mislijo na korist (dobiček). Če se vse skupaj dogaja v družbeni ureditvi, ki favorizira kapitalistično logiko, je interes za varovanje zmanjšan, če ni pričakovati dobička. In na tej točki lahko izpostavimo zgoraj navedeno Foresterjevo misel, da je pomembno, da planer politično ustvarja odzivnost in komunicira in ne le, katerim ciljem in interesom služi določena akcija. Le tako lahko v komunikacijo in krajinsko planiranje vnesemo določen red.

Ko planer predstavlja projekt, počne več, kot samo opisuje. Poleg osnovne predstavitve tudi svari pred problemi, ki lahko nastanejo, obljublja določene prednosti, predlaga rešitve ipd. Poslušalci vse to sprejemajo in interpretirajo v skladu s svojimi pogledi in interesi in tako lahko določeno razlago sprejmejo popolnoma drugače, kot si jo je

⁶ »Želijo biti iskreni, a jim ljudje vendarle ne verjamejo; želijo biti dosledni, pa jim tega ne priznajo. Ljudem želijo zagotavljati določene dobrine, pa jih zavračajo. Želijo pomagati, ustvarjajo pa odvisnost. Želijo pokazati dobro voljo, ustvarjajo pa odvisnost.« (Forester v Gantar 1993, 264)

zamislil planer. In prav tako komunikacijo Habermas (v Gantar 1993) imenuje »sistematično motena komunikacija«. Gantar meni, da je napredek v napačnem razumevanju možen le skozi proces »racionalnega argumentiranja«, ki se dogaja skozi tako imenovana »govorna dejanja«, ki so temeljne enote komunikacijskega delovanja.⁷

Temeljna poanta teorije planiranja, ki poudarja predvsem njegovo komunikativno razsežnost, je v tem, da pravzaprav ne išče kakšne racionalnosti, ki bi pripeljala do ustreznih rešitev problema ali realizacije cilja. Strokovnjaki naj bi pač z ustvarjanjem odzivnosti usposabljali akterje, ki so vpleteni v planiranje, in to za takšne oblike medsebojnih komunikacij, ki v pogajalskih procesih argumentiranja, kontra argumentiranja, popuščanja in izsiljevanja pripeljejo do rešitve, ki je utemeljena na soglasju. (Gantar 1993, 269)

Prav pomanjkanje dialoga med planerji in klienti velikokrat privede do nerazumevanja novih smernic v krajinskem planiranju. Iz tega vidika je problematična tudi ideja o ohranitvi kraške krajine kot razvojne priložnosti Krasa. Podeželje in ruralnost, z njima pa tudi kulturna krajina, nosijo s sabo nekaj, kar imamo za, po naravi, harmonično in uravnoteženo. To pa vselej postane vrednota takrat, ko se nagle spremembe v življenjskem slogu in družbeni zgradbi pokažejo tudi kot neskladja in ko postajajo perspektive za življenje v prostoru negotove. (Marušič 1998)

Kulturna krajina je zunanji znak, fizični zapis tega življenja. Kulturna sestavina prizadevanj za varstvo kulturne krajine in podeželja je očitna, vendar so dialogi med »domaćini« in planerji velikokrat neuspešni. Razlogi za posebna prizadevanja za razvoj podeželja in varstvo kulturne krajine so tudi izguba mnogih tradicionalnih oblik življenja, vrednosti in kulturnih vzorcev. Ti pomenijo kulturno dediščino v najširšem pomenu te besedne zveze. (Marušič 1998) Mogoče je odpor krajinskega prebivalstva pred predlogi stroke prav v »/.../ čustvenem doživljanju večine prebivalstva spričo vrednostnih sistemov, ki poudarjajo varstvo preteklih življenjskih oblik, ne samo zaradi strahu pred novim, temveč predvsem kot skrb za izgubo temeljev doživljanja lokalne, regionalne in nacionalne identitete /.../« (Marušič 1998, 75)

⁷ Pri tem gre za vprašanja, katera so tista pravila, ki nam v vsakodnevni pragmatični komunikaciji omogočajo dialog za doseganje minimalnega soglasja za določeno akcijo. (Gantar 1993, 265)

Krajina se kaže hkrati kot pomemben vir in kot kulturna vrednota. Ne glede na njeno ekonomsko izkoristljivost, je pomembna v duhovnem svetu sodobnega človeka. To odpre vrsto vprašanj po neposrednem ohranjanju fizične zgradbe prostora. Pojavlja se tudi vprašanje o temeljnem razmerju med človekovim delovanjem in njegovo voljo po spreminjanju okolja na eni strani in »pravico narave«, da ostaja prvobitna, na drugi strani. (Marušič 1998) Marušič (ibid.) meni, da mora biti skrb za razvoj podeželskih območij in skrb za varstvo kulturne krajine izraz družbene volje in splošnega strinjanja.

Prostorski načrtovalci bi morali vedno imeti odprt dialog z domačini. Krajino bi morali urejati na podlagi obojestranskega strinjanja. Tudi v primeru prostorske ureditve Krasa je prišlo do nestrinjanj med civilno iniciativo in planerji. Domačini menijo, da nove prostorske ureditve premalo spoštujejo njihovo identiteto prostora. Naj v povezavi s problematiko planiranja, kot komunikativnega dejanja, povzamem nekatere odgovore svojih intervjuvancev na vprašanje: »Menite, da je dovolj komunikacije med domačini in načrtovalci prostora? Ali dovolj upoštevajo želje domačinov?«

(moški, 80 let, upokojenec): *Njim je važen njihov interes, kapital. Ne zanima jih Kras, tak kot je nekoč bil. Delajo se, da poslušajo, toda pri dejanjih se vidi vse.*

(moški, 52 let, zaposlen, umetnik): *Komunikacija je, tudi razno razne delavnice se izvajajo na to temo. Toda želje domačinov ostajajo nekako v ozadju, vedno prevlada interes investitorjev. V tem pogledu je premalo komunikacije med domačini in planerji. Več sodelovanja bi prineslo boljše rezultate, tako pa se domačini raje umaknemo in prepustimo rešitve njim.*

(moški, 33 let, zaposlen): *Čeprav so poskusi sodelovanja, tiste prave komunikacije, ki bi pripeljala do zelenih sadov, ni. Pobude in obljube s strani občin so, vendar se vedno zalomi pri birokraciji in kapitalu. Vsekakor so rešitve lahko le skupne, toda prvi korak, da človek stopi na pot sodelovanja, je komunikacija, ki pa je šibka točka.*

(ženska, 26 let, študentka): *Odkvisno od področja urejanja prostora. Za mesto, kot je Sežana, se vedno najde posluh, tam tudi komunikacija ni problem, saj so ljudje drznejši, mogoče pa imajo tudi drugačne želje in poglede - bolj mestne - in je zato*

komunikacijo lažje vzpostaviti. Za vasi, ki pa naj bi bile jedro in bistvo Krasa, pa ni posluha. Žal, odgovorni za prostor so bolj ali manj nedostopni.

(ženska, 60 let, upokojenka): Mislim, da nas kar poslušajo. Izvajajo razno razne delavnice in nas izobražujejo s področja urejanja prostora. Kaj bo prineslo, pa bomo videli, ali smo upravičeno zaupali ali ne. Ali so napredovanja v komunikaciji spremenjeni pogledi ali le želje investitorjev, ker se tu vedno več gradi.

(moški, 29 let, zaposlen, učitelj): Ne. Menim, da bi morali bolj upoštevati želje domačinov.

Tu lahko sklenemo, da so si bili vsi odgovori enotni. Da je komunikacija med dvema bistvenima členoma, ki sodelujeta pri urejanju in ohranjanju kraške pokrajine, šibka in neuspešna.

Kje pa problem te nekomunikacije vidijo na urbanističnem uradu:

Gre predvsem za to, da danes živimo v drugačnih družbenih razmerah, zato ne gre toliko za polemiko glede nekomuniciranja, kot za jezo domačinov. V preteklosti je politika kupovala socialno mir. Takrat je lahko vsak delavec zgradil hišo. Izvajalo se je samograditeljstvo in tipske hiše.

Iz zgoraj napisanega lahko sklenem, da neka komunikacija med stroko in lokalno skupnostjo vendar obstaja. Zaplete pa se pri željah in pogledih ene in druge strani. Vsak bi rad pokrajino ohranil tako, kot se mu zdi najprimerneje. Najbrž si vsak želi, da bi se ohranile kulturne vrednote in identiteta Krasa, toda pogledi in rešitve za to so različni. In tu je najbrž ključni problem, ki povzroči, da se komunikacija med planerji in domačini prekine. Toda, če pogledamo globlje, ali je res mnenje domačinov vedno tisto pravilno? Tisto, ki bi pomagalo ohraniti edinstvenost Krasa? Če tu povzamem zgolj mnenje stroke, se dejavniki pristnega, v oziru arhitekture, hitro obrnejo. To pa zato, ker je kraška hiša, kot pokazatelj kulturne vrednosti Krasa, povsem drugačna od tipske hiše iz časov samograditeljstva. Za pravilno ureditev krajine, ki ohranja njeno identiteto in pristnost, je torej mnenje in poslušnost obeh strani še kako pomembno.

Na ohranjanje avtentičnosti kraške pokrajine bodo poleg pravilnega planiranja prostora in usklajene komunikacije med načrtovalci prostora in domačini vplivale tudi v svetu na novo uveljavljene vrednote, ki temeljijo na sanaciji že poškodovanega okolja. Zato bi bilo primerno krajino opredeliti kot nacionalni simbol. Današnja kulturna krajina, tako njen vidni, kot nevidni del, je zelo kompleksen pojav, kjer sestavni del vpliva na celoto in obratno. Celotna kulturna panorama vpliva na posamezne kulturne sestavine. Če hočemo razumeti posamezne kulturne sestavine, moramo vedeti, kakšna je njihova vloga v celotni kulturi. (Križnar 1999) Da pa bi lahko razumeli celoto kulturne krajine, moramo razumeti njen pomen v simbolnem smislu.

4.4 KRAJINA KOT NACIONALNI SIMBOL

Nagnjenje k ohranjanju preteklosti je del nagnjenja k ohranjanju samega sebe.

Če ne vemo, od kod prihajamo, težko razumemo, kam gremo. Preteklost je osnova osebne in kolektivne identitete, objekti preteklosti so vir izraza kot kulturni simboli. Kontinuiteta med preteklostjo in sedanostjo ustvarja občutek zaporedja znotraj naključnega kaosa in ker je sprememba pač neizogibna, nam stabilni sistem urejenega pomena omogoča, da se spoprimemo tako z inovacijo, kot z razpadom. Nostalgični vzgib je pomemben dejavnik prilagajanja na krizo, je družbeno blažilo in utrjuje nacionalno identiteto, kadar je samozavest oslABLJENA ali ogrožena.

(Hewison v Harvey 1989, 86 v Kučan 1998, 27)

Nacionalna identiteta se ne veže samo na ozemlje kot prostor, začrtan z mejami, temveč tudi krajine lahko postanejo nacionalni simboli. Lowenthal (v Kučan 1998, 24) govori o pomenu posebnih krajin za nacionalno identiteto, poudari pa, da je predstavo o prostoru oblikovala predvsem vladajoča politična elita.

Za izgubo krajinske identitete, kakršno smo podedovali iz preteklosti, nemalo kdo obtožuje togost nedavnega sistema planiranja, ki je prihajal v nasprotje s težnjo po njenem planiranju (Kučan 1998, 32). Da je navezanost na ozemlje več kot zgolj teritorialna, lahko razberemo iz družbenih ritualov. Smith (v Kučan 1998) meni, da so za posebno identificiranje, narodno ali religiozno, pomembni predvsem zgodovinski kraji. Povezava nacionalne identitete z določenimi deli ozemlja, z določenimi kraji znotraj njih, ima mitsko in subjektivno vrednost. Istovetenje s krajinskimi prviniami je

družbeno pogojeno. Od tega je odvisen tudi odnos družbe in s tem posameznika do prostora, v katerem živi. Kulturna krajina, kot pravi Kučanova (1998), zrcali delovanje družbene strukture v okviru naravnih določilnic prostora, v katerem nastaja. Tako Kras že s svojo vegetacijo in geološko sestavo zrcali meje prostora. Družba, ki živi na tem prostoru, pa se čuti povezana preko običajev in navad življenja, ki so se skozi zgodovino prilagodili pojavom na Krasu. Tu gre za kamnito, močno vetrovno in suho območje, ki ima zelo izrazit podzemni svet.

Izvor angleške besede krajina⁸ je star preko tristo let in pomeni »del zemljišča, ki ga lahko zaobjamemo s pogledom«. (Jackson 1984, 3 v Kučan 1998, 22) Prizorišča so ti deli samo takrat, kadar jih opazujemo. Na začetku je termin pravzaprav pomenil bolj sliko prizorišča, kot pa prizorišče samo, pomenil je umetniško interpretacijo krajine. Posamezne sestavine prostora je umetnik, skladno s svojo predstavo, sestavil v krajinsko prizorišče. Tudi Mitchell (2002) o pokrajini piše kot o objektu, ki ga lahko beremo kot tekst ali opazujemo kot prizorišče. Pojem krajina zajema del prostora v različnih velikostnih razredih. Tako v krajini obstajajo različne ravni individualizacije – opredelitve posameznih krajinskih enot. Zato lahko kot krajinski osebki nastopajo posamezne prvine in vzorci ter kraji ali različno velika območja. (Kučan 1998)

Krajina je ena tistih prvin v prostoru, v kateri se zrcalijo značilnosti življenja na podeželju. Kot pravi Marušič (1998, 75) je substrat, v katerem se dogaja prestrukturiranje gospodarskih dejavnosti in poselitve. Zato je hkrati tudi nosilec sporočil o spreminjanju oblik življenja, delovanja in bivanja na podeželju. Kraji, krajine in krajinske prvine lahko postanejo simboli družbe, po katerih se ravna in odsevajo njeno podobo. Tako kot skupen jezik, zgodovina in zavest, je tudi skupno ozemlje ena od vezi etične skupine. Prostor, ki ga družbe naseljujejo ima v kulturnem smislu simbolične pomene. V družbenem pa je praviloma semantično strukturiran. (Južnič 1987, 283) Pripadnost prostoru se pri človeku ne more izražati zgolj z opredelitvijo teritorialnih meja, saj daje človeku prostor dodaten smisel. Družba in simbolni pomeni, ki jih pripisuje prostoru, pa tudi krajinam, drug drugega razlagajo, si sledijo in se v procesu iskanja dinamičnega ravnovesja medsebojno preoblikujejo. (Kučan 1998) V

⁸ V vsakdanji rabi se izraz prepleta z izrazom pokrajina. Kot soznačnici ju predstavlja tudi SSKJ. Oba izhajata iz izraza kraj – semantično izredno razgibane osnove, ki označuje locus: kraj, dežela, pokrajina, pa tudi finis: konec, rob, breg. (Bezljaj 1982, 79 v Kučan 1998, 22)

krajinah je zajeto bogastvo informacij o ustroju, stopnji razvitosti in o vrednotah določene družbene skupine. (Ogrin 1991) Tako so Kraševci na podlagi družbenih in gospodarskih dejavnosti opredelili in načrtali svojo krajino. Danes se sicer največ govori o arhitekturi te pokrajine, saj gre za najbolj vidno sestavino in simboliko kulture. Dejansko pa bi morali procese prvin krajine in prostora ugotavljati pri vseh sestavinah kraške kulture. Kot pokrajini z neko nacionalno simbolno vrednostjo. Ampak o kraški arhitekturi⁹, kot glavnem pokazatelju simbolnega pomena kraške pokrajine, se največ govori ravno zato, ker je arhitektura postavljena neposredno v resnični prostor. Književnost, kot krajinska prvina Krasa, nam je dostopna skozi knjige, slikarstvo pa se nam predstavlja preko sten, platen ali ekranov. Kiparstvo, prostorsko umetnost, ki je zaradi prostornin arhitekturi še najbližje, doživljamo v sobah, na trgih ali v parkih. Le arhitektura nima posrednika in stoji naravnost v naravi. Pri ustvarjanju krajinske identitete in istovetenju s krajinskimi prvinami gre za nekakšen »prostorski jezik«. Principi »prostorskega jezika« so ponekod bolj, drugje manj izraziti in posebni. Svojim prebivalcem pa so vedno omogočali orientacijo in identifikacijo v prostoru. Branje prostora, ki je bilo neposredno in simbolno hkrati, je predstavljalo v preteklosti del kulturnega komunikacijskega oziroma informacijskega sistema/jezika. Ta je bil del obče zavesti in duha časa. (Likar v Culiberg in drugi 1999) Da se lahko poistovetimo z neko pokrajino in jo razumemo kot nacionalni simbol, je potrebno poznati tudi njene prostorske simbole.

Prostorski simboli so uporabno sredstvo komunikacije; krajem in krajinskim prvinam pripisan pomen ima tako simbolno vlogo utrjevanja pripadnosti neki določeni družbeni skupini. Po mnenju Kučanove kot kraj - prostor s pomenom, ki postane dejavnik pri oblikovanju naroda: »/.../jezera, gore, hribi in doline se vsi spremenijo v simbole ljudskih vrlin in avtentične nacionalne izkušnje /.../. Enako se zgodovinski dogodki in spomeniki naturalizirajo: gradovi, templji, dolmeni se integrirajo v krajino in postanejo del njenega posebnega značaja.« (Smith v Kučan 1998, 30)

Če se osredotočim na svoje intervjuje, sem na vprašanja o najprepoznavnejših prostorskih simbolih, ki so skozi zgodovino dali kraški pokrajini pečat, dobila naslednje odgovore:

⁹ Tu mislim predvsem na kraško hišo, kraški vodnjak in kamnite zidove, ki so v povezavi z avtentičnostjo Krasa največkrat omenjeni tudi v razni literaturi.

(ženska, 26 let, študentka): *Pri izoblikovanju kraške pokrajine je imela zgodovina veliko vlogo. Zaradi preteklosti so ljudje nekoliko bolj močni in so si v boju za svojo pokrajino pridobili trmast in trden značaj. Seveda pa ne gre pozabiti na kraško burjo, ki je posledično preoblikovala in naredila kraško arhitekturo tako, kot jo danes poznamo - strnjeno in iz trdnega kamenja.*

(moški, 80 let, upokojenec): *Kras se je vedno povezoval s kamenjem, tu ni bilo drugega. Bilo je drugače kot v drugih krajih. Trdo smo morali delati, da smo si zgradili domove, predvsem so nas ovirali politični sistemi. Toda ta vztrajnost nam še danes pomaga, da nadaljujemo s kraško kulturo. Kljub izropani pokrajini kuhamo brinjevec in domače kraške jedi. Mislim, da starejši bolj cenimo to pokrajino, jo imamo za svoj dom. Nekoč, pod Italijani, ni bila naša in nismo imeli veliko besede. Danes pa lahko s svojo besedo ohranimo kraško kulturo.*

(moški, 33 let, zaposlen): *Meje te pokrajine so jasno vidne že, če sledimo naravi. Točno se vidi, kje se kraška pokrajina konča; to je tam, kjer se končajo gole gmajne. Simbolika prostora je tu obsežna. Najbrž se večina ljudi poveže s tistimi najprepoznavnejšimi simboli, kot so kraška hiša in vse, kar sodi v kraško arhitekturo, pršut in Teran. Sam pa ne bi pozabil na kraški jezik, ki se je razvijal skozi zgodovino do te meje, da je danes nekaj drugačnega, posebnega in predvsem je zelo prepoznaven tudi izven meja te pokrajine.*

(moški, 52 let, zaposlen, umetnik): *Ljudje so se tu povezali in poistovetili s pokrajino v smislu pustosti pokrajine. Rodovitne zemlje je malo, zato je bilo od nekdaj življenje trdo in skromno. Ljudje so se morali potruditi in vzeti nekaj, kar jim je narava ponudila - to pa je bil kamen. In tako so se tudi preživljali s kamnoseštvom, ki je tu najbolj priznано. Ljudje so tudi delovali kot skupnost, saj so se morali zaradi vremenskih pogojev (burje) stisniti skupaj. Od tu značilna strnjena naselja, okrog njih pa vinogradi in vrtovi.*

(ženska, 60 let, upokojenka): *To pokrajino smo vzeli za svojo, že na prvi pogled je drugačna, bolj barvita od drugih.*

Krajina je, po mnenju Kučanove (1998), kot splet človekovih zapisov v prostor, ki izhajajo iz utilitarne nuje. Sama ni neposredno sporočilna tako, kakor je jasno sporočilo teritorialnosti – začrtanih mej, ali v prostoru postavljenih simbolnih struktur – spomenikov ali svetišč. Kučanova (ibid.) nadaljuje, da šele v iskanju identitete, ki se ozira na preteklost, družba določenim krajem in krajinam pripiše pomen in ga ohrani ali tudi spreminja v svojem sistemu komunikacije. Tudi iz odgovorov intervjuvancev je razvidno, da je oziranje v zgodovinsko dogajanje pravzaprav tisto, kar daje Krasu pomen in posebno simboliko. Tiste najprepoznavnejše simbole (pustost pokrajine, strnjene vasi, burja...) so intervjuvanci povezali s preteklostjo. Zanimivo pa je, da ne glede na to, ali je kdo to zgodovino osebno doživljal ali ne, vedno ostaja nek pridih preteklosti, ki je povezan z nastankom in spreminjanjem kraške kulturne krajine. Zato bom v nadaljevanju na kratko predstavila vlogo kraške pokrajine kot nosilca identitete.

4.4.1 VLOGA KRAŠKE POKRAJINE KOT NOSILEC IDENTITETE

Podeželje predstavlja mestu komplementaren, vendar kontrasten prostor, katerega osnovne določilnice so naravni okvir, prostorske sestavine in kmetijska dejavnost. Iz njih izhajajo vse njegove danes prepoznavne značilnosti in prednosti. V primerjavi z mestom je veliko bolj odvisno od naravnih razmer, zato je vloga kulturne krajine, kot nosilca identitete na podeželju, veliko pomembnejša. V njej pridejo do izraza relacija med družbo in prostorom, naravne prilike ter izvirnosti v tehnikah pridelovanja. Tem bolj, čim večja je prostorska pestrost. To ustvarja drugačnost in enkratnost, kot osnovna temelja za identiteto. (Vavtar 1998) In ravno v tem oziru bi izpostavila pripombo enega izmed intervjuvancev (moški, 52 let, zaposlen, umetnik) pri vprašanju, kaj je tisto kar temu prostoru daje pečat drugačnosti. Izpostavil je, da je »kraško pokrajino mogoče ohraniti posebno in drugačno, toda le na posebno domiselni način. Izkoristiti bi bilo treba naravne danosti in se lotiti ekološkega kmetovanja in ekoloških tehnik pridelave pridelkov ter ju v sklopu pokrajine, ki ponuja tudi veliko možnosti za rekreacijski turizem, tržiti in tako samo pokrajino povzdigniti še više.«

V sestavku »Moj nono«, ki je bil objavljen v reviji Kras, pa je Jožko Žibera (1999) zapisal: »Moj nono je bil kmet. Kraški kmet na najbolj kraških drgalih¹⁰. Kraški kmet je nekaj drugega kot kmet nekje s prekmurskih ravnih, ki mu pod plugom ne škrtja, ko orje, ki mu ni treba skrbeti, da bo med košnjo zadel ob kamen, zrasel čez zimo /.../« Torej na

¹⁰ Drgal pomeni obdelovalno površino, ki zahteva pri obdelovanju veliko truda.

Krasu obstaja in je tudi v preteklosti obstajala relacija med družbo in prostorom v smislu drugačnosti in enkratnosti.

V svojem intervjuju sem postavila tudi vprašanje, kaj je tu, na Krasu, drugače kot v mestu. To sem storila z namenom, da bi videla, ali tudi domačini opazijo vlogo kulturne krajine, kot nosilca identitete, ki je na Krasu veliko pomembnejša, kakor v mestih. Ker so si bili odgovori zelo podobni, jih bom zgolj na kratko povzela. Večina je menila, da je tu narava tista, ki simbolično veliko pripomore k nezamenljivosti z mestom. In ker je pokrajina tako drugačna in neindustrijska, ker je taka, kot je v mestih ni, obenem pa se v njej nahaja veliko simbolov, ki opominjajo na zgodovinska dogajanja, so tudi ljudje tu drugačni. Torej tudi domačini vidijo pomembnost krajine, kot nacionalnega simbola za ohranjanje avtentičnosti. In ravno s povezovanjem narave in kmetijskih tehnik pridelovanja z družbo, izpostavijo Kras kot nosilca določene kulturne identitete.

Iz povedanega lahko zaključim, da tako pojem avtentičnosti, kot tudi teorija planiranja kažeta, da se Kras skozi čas, hote ali nehoče, spreminja. Tega ne morejo zakriti niti diskurzi edinstvene turistične ponudbe in oglasov niti propagiranje neokrnjene narave. Zob globalizacije je pač, želeli ali ne, zagrizel tudi v to pokrajino. Prav zato bom naslednje poglavje posvetila vidiku globalnega in pojavu novega lokalizma.

Formatted: Slovenian

5 GLOBALNA KULTURA – NOVI LOKALIZEM V KRAŠKEM PROSTORU

5.1 OPREDELITEV POJMA SKUPNOST

Ljudje oblikujemo občasne, začasne in trajnejše skupine, ki so različne tako po vsebinah in oblikah, kot tudi po kulturni mentaliteti in družbeni strukturi. Tako se je v sociologiji razvila vrsta tipologij (klasifikacij); med njimi že v začetnem obdobju tipologija skupnosti. V različnih virih se za širšo rabo termina »skupnost« najpogosteje navajajo slednji družbeni okviri:

1. Skupnost kot skupina ljudi, ki živijo na določeni geografski lokaciji in se do neke mere identificirajo s skupnim bivanjem: med ljudmi obstajajo vezi, osebne in neosebne, formalne in neformalne. Pripadnost prostoru tako pomembno vpliva na življenje posameznika, medsebojne odnose in odnos skupnosti do zunanjega okolja.
2. Skupnost kot skupina ljudi, ki jih povezujejo skupne kulturne, etnične, religiozne in druge značilnosti, ki pomembno določajo skupno identiteto posameznikov in družbene skupine. Največkrat gre pri tem za povezanost, ki izhaja iz skupnega življenja, skupne tradicije in drugih oblik kulturne identitete. (Bahovec 2005, 10)

Po precej široki definiciji kultura »lahko pomeni celotnost, vsoto vsega, kar je ustvarjeno ali preoblikovano z delovanjem, najsi bo zavestnim ali podzavestnim, dveh ali več posameznikov, povezanih v medsebojni interakciji.« (Sorokin 1957, 2 v Bahovec 2005, 18). Kultura zato zajema mnogo več od tako imenovane visoke kulture, filozofije, znanosti, umetnosti, ipd. Zajema celoto načina življenja neke družbe, ne le tistih delov ali načinov, ki se jih obravnava kot višje ali bolj želene. Za družboslovce ni nekulturnih družb ali posameznikov. Vsaka družba ima kulturo, ne glede na to, kako preprosta je. S kulturo razumemo pomene, vrednote, navade, način življenja in vse druge načine, s katerimi se pomenski svet objektivira, materializira. Osnova kulture so pomeni, ki jih neka skupnost medsebojno deli. Skupni pomeni se izražajo na dveh nivojih: (i) v vidno izraženih pojavih kulturne prakse, npr. v ritualih, tehnikah, postopkih delovanja, v navadah, tradiciji, materialnih objektih; ter (ii) v spoznavnem redu, ki omogoča notranje razumevanje vidnih fenomenov. To je v vrednotah, znakih, simbolih, konceptih, itd.

Oboje se na zavestni in nezavedni način prenaša na nove generacije, ki to sprejemajo, kot je, ali pa (delno ali bistveno) spremenijo. (Bahovec 2005, 18)

Za aplikacijo zgoraj navedene teorije na primeru kraške pokrajine, bom povzela besede Franceta Rihtarja (1999), ki pravi, da je »kraška krajina, kraški naselbinski prostor produkt silno revnih, siromašnih razmer. Razmer, v katerih je ljudem veliko pomenilo že vsako najmanjše mogoče olajšanje v prizadevanjih priti do svojega delčka prostora, ki je omogočal obstoj.« Poudaril pa je tudi, da je naseljevanje na kraškem območju potekalo po zelo kontinuiranem razvoju, ko so bili ljudje prisiljeni prevzemati dediščino preteklosti. In prav tu tudi sama vidim ključni razlog za to, da se je na Krasu razvila skupnost, ki se zaveda svoje preteklosti.

Kraševci imajo svoje vrednote, navade in način življenja, ki ga bo najbrž čutili še daleč v prihodnost. Imajo svoje navade, ki se tudi skozi zgodovino niso izkoreninile. Tako na primer vsako leto vsaj simbolično pripravijo »b'ndimo«, kraško trgatév, ki je od nekdaj pomenila skupno druženje s pridihom ekonomske koristi - zaslužka pri prodaji Terana. Še vedno so se ohranile osmice, ki tudi izhajajo iz zgodovine, ko je kmet osem dni lahko neobdavčeno prodajal svoje pridelke. Ko sem v svojem intervjuju postavila vprašanje, ali se čutijo povezani s kraško kulturo, tradicijo in navadami, ki so bile prisotne v preteklosti, sem bila nad odgovori presenečena. Mlajši intervjuvanci so mi na to vprašanje odgovorili, da se jim zdi sicer lepo, da se ta tradicija ohranja, vendar pa sami stremijo k nečemu drugemu, modernejšemu. Ker so bili vsi odgovori bolj skope narave, bom izpostavila zgolj dva odgovora mlajših intervjuvancev:

(moški, 33 let, zaposlen): *Starejši del se mogoče počuti bolj pripadel tem navadam in tradiciji, saj so na svojem prostoru omejeni. Meni je všeč, da starejši to ohranjajo, saj sem potem tako tudi jaz tega deležen. Ne predstavljam si namreč, da ne bi mogel vsaj enkrat letno obiskati osmice.*

(moški, 29 let, zaposlen, učitelj): *Ker večino časa preživim v Ljubljani, sem vesel, ko vidim, da starejši del populacije še vedno skrbi za tradicijo in kulturne vrednote, ki so se izoblikovale skozi preteklost. Pogled na kraške objekte in na samo lepoto pokrajine mi vedno vzbudi prijetne občutke, da so tudi moji predniki nekaj pripomogli k temu.*

Na drugi strani pa sta zanimivejša odgovora starejših intervjuvancev nekoliko nostalgичno obarvana:

(moški, 80 let, upokojenec): *Koliko je bilo potrebno, da je vas danes takšna, kot je. Mladi danes ne poznajo ničesar, še dobro, da so jim vsaj zgodbe zanimive, da se bo vsaj v jeziku ohranilo nekaj starega.*

(moški, 52 let, zaposlen, umetnik): *Smo skupnost in bomo skupnost tudi ostali, toda le po zaslugi ljudi, ki ohranjajo stare navade. Življenje je pač postalo takšno, da je tradicija le še povezovalni člen. Danes ti stare navade kvečjemu pomagajo postati uspešnejši na svoji poti. Mladi so prisiljeni opustiti star način življenja, saj na tem majhnem prostoru zanje ni dovolj priložnosti.*

Glede na zgoraj povedano je pojem skupnosti smotrno obravnavati v ožjem pomenu. Ta pojem v kraškem prostoru povezuje le še določen spomin na preteklost in prav s pomočjo ohranjanja tega spomina se poskuša izoblikovati pokrajina, katere pokazatelji bodo prostor naredili in ohranili drugačen tudi v današnjem času.

Skupnosti v ožjem pomenu, imenovane tudi pristne skupnosti, ki jih Bellah (v Bahovec 2005) s sodelavci imenuje »skupnost spomina«, imajo skoraj nasprotno značilnosti. Vedno je prisotna ukoreninjenost - element skupnega izvora in zgodovinskega spomina. Bellah (ibid.) opozarja, da spomin ne zajema le veselih, pač pa tudi boleče dogodke. Podobno kot skupni spomin skupnosti njene člane povezuje z njihovo skupno preteklostjo in preteklostjo skupin, jih skupna vizija usmerja v prihodnost in se pogosto izrazi v »skupnosti upanja«. (Bahovec 2005, 72) Prav tako so po mnenju Bahovca (ibid.), pomembne skupnosti »mi«. Te so eden ključnih nosilcev in posrednikov spomina drugih elementov kulture, brez katerih človek dejansko ne more vstopiti v obstoječo resničnost konkretne družbe. Brez zgodovine namreč ni sedanjosti. Vendar skupnost »mi« ni le vir, iz katerega bi posamezniki črpali, temveč je tudi naloga. Vsebinsko središče skupnosti, »skupno dobro«, namreč ostaja živo le, dokler ga živega delajo osebe v njem. Oseba ima zato vedno prednost pred skupnostjo. (Bahovec 2005) Osrednji pogoj pristnosti v skupnosti je dejavna participacija. Ta omogoča družbeni proces, ki je nujen, da posameznik postaja oseba, da se izpolnjuje in samoizpolnjuje, da

ohranja avtentično subjektiviteto, lastno integriteto. Brez participacije, to je v stanju alienacije, je osebam onemogočena rast v smeri celostnega razvoja potencialov. (Bahovec 2005)

V pomenu »skupnosti spomina« Kraševci še vedno delujejo. To je opazno pri prizadevanjih civilne iniciative, ki ob vsakršnem poskusu oskrunitve tega spomina stopi skupaj in opominja na posledice, ki bi jih imeli določeni posegi v prostor ali družbo. Tako so njihovi protesti in replike na dogajanja na Kraških tleh vedno zelo odmevni. Postavili so celo spletni portal, kjer izpostavljajo probleme glede kraškega območja, podajajo replike in objavljajo mnenja, ki se tičejo domačinov. Tu bi izpostavila citata člankov, ki se tičeta problematike, ki jo najpogosteje izpostavlja Civilna iniciativa Kras, in ki nakazujeta na to, kako je »skupnost spomina« na Krasu prisotna:

Zasebni vlagatelji nameravajo ob pomoči občinskih mož Kras pozidati z novimi satelitskimi naselji, pripetimi na že obstoječe zgodovinske vasi in njihovo infrastrukturo. Država ne zna ali noče ustaviti novodobnih kraljev na Betajnovi? Srečko Kosovel je nekoč zapisal: »Kraj, popolnoma drugačen, kakor so kraji okrog Ljubljane, tihoten v presojni svetlobi sončnega novembra. Naša hiša je stala na griču, od koder se je videlo ves ta kraj, povsod okrog polja, vinogradi, pašniki z rjavo travo, brinje, tu pa tam borov gozd in povsod, povsod skale in kamenje. (Teržan 2008)

Formatted: Slovenian

Zelo radi imamo to občino in njene prebivalce, čeprav mogoče nekateri napačno mislijo drugače, radi imamo tudi našo arhitekturo, ki smo jo podedovali in bi jo radi takšno ohranili tudi za naše zanamce. Zato je to, kar se zdaj dogaja, po našem mnenju prava katastrofa. Nismo rovaši, ampak želimo delati v dobro ljudi. Nismo proti investicijam, ampak proti gradnji, ki ne sodi v naše okolje. (Rupnik 2008)

Iz povzetih citatov lahko sklenem, da je na Krasu poleg »skupnosti spomina«, prisotna tudi skupnost »mi«. Domačini in stroka se zavedajo preteklosti v oziru skupnosti spomina. Toda v imenu »skupnega dobrega« stremijo v prihodnost. Ali, kot je to imenoval Bahovec, v »skupnosti upanja«. (Bahovec 2005, 72) Pri tem pa ne smemo zanemariti dejavnika, ki to skupnost pomaga ohranjati - k temu v veliki meri pripomore prostorsko urejanje. Arhitektura, kot eden izmed glavnih pokazateljev avtentičnosti

prostora, je vedno v vrtincu prostorskega planiranja. Krajinsko planiranje pa pomaga vzdrževati tudi ideologije in identiteto nekega prostora.

5.1.1 SPREMINJANJE SKUPNOSTI IN IDENTITETE KRASA IZ VIDIKA GLOBALIZACIJE

Konec zaupanja v moderne ideologije spremlja druga osrednja značilnost postmodernih pogojev bivanja: fragmentarnost, heterogenost, pluralnost, diferenca, raznorodnost, brezglobinskost, površinskost, fluidnost, kratkotrajnost in spremenljivost. Njihova sočasnost ni slučajna. V razvoju zadnjih desetletij ni šlo za zamenjavo ideologij, pač pa za konec zaupanja v razumsko utemeljene ideologije nasploh. Porušil se je uveljavljeni vzorec družbene integracije in identitete. Novega vzorca povezovanja, ki bi dosegal tolikšen obseg, kot predhodno ideološko vodeni projekti, ni. Zato se je toliko lažje uveljavila divergentnost. Nenazadnje tudi zato, ker del sodobnih teoretikov postavlja ostro zahtevo po brezpogojnosti pluralizma in nasprotuje vsakemu novemu poskusu iskanja edinosti in povezanosti. Po drugi strani, so k tej drži do raztresenosti in pluralizma, v pomembni meri pripomogli tudi migracijski tokovi in kulturna globalizacija. Tako so nastali pogoji, ki so omogočili, da so se različni svetovni kulturni vzorci znašli drug poleg drugega, ne da bi bil katerikoli v celoti nadrejen, kot je bilo to značilno v evropocentrični moderni dobi. Kot je bilo prej v duhu časa zagovarjati idejno utemeljeno homogenost, sta zdaj merilo primernosti različnost in raznolikost. (Bahovec 2005)

Kako je s tem na Krasu, sem povprašala na enem izmed kraških urbanističnih uradov:

Nedavno nazaj se je pozabilo na pristno kraško hišo in se je gradilo tipske hiše. Bile so cenejše in niso usklajene z lokacijo. Že od tod gre za rušenje pojma avtentičnosti krasa, to se le še nadaljuje, vendar je državni sistem veliko pripomogel k spreminjanju same pokrajine. Je ni dovolj zaščitil. Tu je neka povezava z urbanizmom, saj je bilo vseeno, ali gre za mesto ali podeželje, razlika je bila le ta, da so bila naselja zaokrožena. Gradilo se je vsepovsod, dovolj je bilo, da je državljan plačal spremembo namembnosti zemljišča. To se je ukinilo in uvedlo Nadomestilo za uporabo stavbnega zemljišča (NUSZ), ki omogoča regulacijo. In tu pridemo do polemike, saj kmetijska zemljišča izgubijo svojo vrednost in se zemlja deli na zazidljivo in nezazidljivo. Tu pa pridemo do tiste velike vloge kapitalizma, kjer materialen svet vlada vsemu, ne glede na to, ali gre

za umetno mesto ali avtentično pokrajino. In vse to skupaj sproža negativen učinek: raje kot zemljišče prodati pod ceno, se uniči vse kmetijske površine, opusti se predelave in dopusti se, da pokrajina izgubi svoj videz. Pokaže se tudi socialni vidik: strah za propad, da je njihova zemlja zelo malo vredna. In tu vidimo, da celo domačini ne razumejo pomena kmetijskega zemljišča. Saj se je celotna krajina ustvarila in ohranila zgolj iz vidika kmetijskih obdelav.

Torej je očitno, da so se tako pokrajina, kultura, kot tudi ljudje - kolektivnemu spominu navkljub - primorani prilagajati modernim smernicam družbe in novim potrebam. Opuščala se je kmetijska obdelava, ki je veliko pripomogla k ohranjanju pokrajine. Kapitalizem in moderni načini bivanja jo na nek način preoblikujejo v heterogeno. Te nove potrebe pa so po mnenju Rihtarja (1999) pogosto neuskladjive z možnostmi, ki jih kraški prostor nudi. Zaradi tega to povzroči tudi preseljevanje v zunanji, bolj odprt prostor. Komenski župan Slamič (1999) razvojne možnosti občine (in s tem, po mojem mnenju, tudi skupnosti), vidi predvsem v uveljavljanju dobrega gospodarstva in obrti, kvalitetnega turizma in gostinstva, ki si roke podaja skupaj z ekstenzivnim kmetovanjem, kot odločujočim dejavnikom za ohranjanje kulturne krajine - tako zelo tipične za Kras.

Ker je arhitektura, v sodelovanju s krajinskim planiranjem, eden glavnih sporočevalcev prostora, bom v oziru skupnosti, ki naj bi težila k družbeni identiteti in tradiciji, povzela besede arhitekta Mateja Mljača (v Čič 2008):

Projektirati pomeni razmišljati o prihodnosti. Zakaj bi razmišljali in gradili po starem. Zgodovino lahko spretno projektirajo politiki, arhitekt pa gleda v prihodnost in projektira bodočnost. Naročnik je včasih žalostno nostalgичen po starem kamnu, črvivem hlodu in panjski končnici, ali pa je futurist, ki živi za jutri. Projektirati novo hišo pomeni znati gledati in opazovati spremembe v načinu bivanja in življenja. Posledično uporabljati nove prostorske zasnove, nove gradbene materiale in, na primer, nove izolacije. Literaturo, poezijo in film je treba znati prevajati v arhitekturo. Znati je treba biti reverzibilen. In ko govorimo o kraški hiši, ali kdo sploh ve, kaj to je? Najbolj absurdno je, da se je med Kraševci, kot pojem kraške hiše, »prijela« tipska hiša, ki je v 70. in 80. letih reševala socialne težave in preplavila celotno Jugoslavijo. Ta model hiše so ljudje

nekje »po kraško«, drugje »po prekmursko« obdali s kamnitimi elementi, napušči, obrobami, kozolci, vrtički in vrtnimi palčki.

Globalizacija ne pomeni nujno izbrisa identitete kraške pokrajine. Kot meni Mljač (v Čič 2008), je v današnjem času potrebno znati gledati in opazovati spremembe v načinu bivanja in življenja. In tudi v pomenu globalizacije se lahko ohrani identiteta in ideologija določenega prostora. In to s pomočjo vsega, do sedaj napisanega – s pomočjo pravilne prostorske ureditve, zavedanja pomena skupnosti, zavedanja simbolne vrednosti prostora, pravilno prezentacijo Krasa in, nenazadnje, tudi s pomočjo globalizacije in vdiranja novih kultur.

Torej se lahko vprašamo, ali v kraški skupnosti skozi zgodovino izginja arhaična pristnost prostora in se s tem pojavlja neka nova kultura. Tradicija se ohranja le še v zgodovinskem spominu. Na Kras se naseljujejo ljudje iz tujih okolij in s seboj prinašajo svoje vrednote in kulturne prvine. S tem pa tudi v sami pokrajini spreminjajo označevalce pristnega. Gre za pojav novega lokalizma.

Formatted: Slovenian

5.2 NOVI LOKALIZEM

Verjetno je bil prostor zaradi svoje samoumevne političnosti in ideološkosti res nekoliko spregledana tema modernega akademskega družboslovja. »Prvobitnost« prostora je razpravo samodejno prestavljala iz akademske na politično raven. Tudi zaradi tega se še vedno soočamo z elementarnimi nesporazumi oz. nerazumevanjem družbenih vidikov prostora. Zgodovinskost oz. časovna razsežnost dojemanja prostora, ki jo je mogoče ugotavljati z analizo vsakokratnih družbenih konstrukcij prostora, je tudi zato obravnavana kot neznanstveni subjektivizem, ki praktično nima nikakršne zveze z realnimi fizičnimi prostorskimi razsežnostmi. (Kos 2002, 31) Formalni sistem urejanja in načrtovanja prostora se mora odzvati na številne postmoderne premike. Tudi na nove postmoderne simbolne pomene prostora, nostalgične reinterpretacije krajevne prostoru in, seveda, na nadlokalne globalizacijske vplive. (ibid.)

Fizični prostor izgublja nekatere funkcije. Obenem pa pridobiva nove vrednosti in postaja vse redkejša dobrina. Tudi informacijska tehnologija, ki omogoča premagovanje fizičnega prostora, deluje dvosmerno. Po eni strani se prostor krči, fizične razdalje so vse bolj obvladljive, po drugi strani pa prav lažja prostorska dostopnost omogoča

pluralizacijo prostorskih identitet. Lokalizem, kot navezava na določeno mikrolokacijo, je še vedno pomemben prostorski dejavnik. Opaziti je mogoče t.i. novi lokalizem, kjer je vidna možnost vedno širšega kroga ljudi, ki vzdržujejo dve ali celo več razmeroma trajnih prostorskih navezav. (Kos 2002, 32)

Fenomen novega lokalizma pomeni tudi konec rasti velikih mest in razcvet majhnih in srednje velikih mest. Navadno v imenu »čarov« in privlačnosti slednjih in naraščanja ekoloških gibanj v obrambo lokalnega okolja. Ta nepričakovani »novi lokalizem« se pojmuje kot poglavitna komponenta »postmoderne družbe«, v kateri globalizem, ki so ga vsilili svetovni komunikacijski sistemi, dialektično sproža ponovno odkrivanje pomembnosti neposrednega »sveta življenja«. Ta je obenem tudi kompenzacija za sam globalizem. (Strassoldo 1990) Modernizacija sproži prehod od posameznega k splošnemu, od lokalizma k svetovljanstvu.

Prostor v primeru globalizacije ni bil upoštevan kot važnejša kategorija. Toda stvari se spreminjajo in urbane raziskave postajajo študije o »politični ekonomiji mest in regij«. V osemdesetih letih so teoretiki (kot npr. Giddens in Collins) pristopali k sintetični teoriji, v kateri ima prostor osrednje mesto. Ti teoretični razvoji zajemajo vrsto pojavov v moderni družbi. Ko jih obravnavamo skupaj, imenujemo to »novi lokalizem«. Ti pojavi so: (i) lokalno specifični pogoji ekonomskega razvoja; (ii) lokalizem in politika; (iii) oživljanje manjših naselij; (iv) etnično - regionalna gibanja; (v) ekološko gibanje. (Strassoldo 1990)

Za nadaljnjo razpravo na temo tega dela, sta zanimiva zgolj »oživljanje manjših naselij« in »ekološko gibanje«. Oba pojava bom aplicirala na kraško pokrajino.

5.2.1 KRAŠKA POKRAJINA IN NOVI LOKALIZEM

5.2.1.1 OŽIVLJANJE MANJŠIH NASELIJ

Po mnenju Strassolda (1990) je v večini razvitih dežel upadla rast velikih mest, nasprotno pa majhna mesta doživljajo zdravo rast. To je povezano z naraščanjem neprijetnosti velemestnega življenja. Razdalje se manjšajo z naraščanjem novih komunikacijskih tehnologij, spreminja pa se tudi vzorec dela in poklicev. Vse več ljudi lahko uživa življenja v malem mestu ali na podeželju, ne da bi se jim bilo treba odpovedati velikomestnim službam in zabavam. Ti »ex-urbaniti« čisto postanejo zelo zaščitniški do svojih novih okolij, borijo se za ohranjanje lokalnega načina življenja, imajo navduševalski odnos do lokalne pripadnosti in zagovarjajo oživljanje pripadnosti k skupnosti.

Za kraško pokrajino je znano, da se vanjo naseljuje vse več tujcev iz drugih okolij, tako Slovenije, kot tujine. Kras, kot prostor, je privlačen za mnoge Evropejce. Meje izginjajo, razdalje se zmanjšujejo. Na Krasu se v ozadju, med domačini, sliši veliko pripominjanj in strahu pred tujimi prebivalci. Toda, ali res tujci, ki se naselijo na Kras, spreminjajo to okolje v povprečno in rušijo pokazatelje njegove kulturne identitete? O tem se kresa veliko mnenj. Na svetovnem spletu lahko po različnih forumih beremo o strahu pred invazijo tujcev. O škodi, ki jo ima to za to pokrajino in o podobnih razpravah. Toda slika ni tako črno-bela. Kot je dejal Strassoldo (1990), so lahko ravno tujci tisti, ki stremijo k oživljanju pripadnosti določeni kulturi. Eno izmed mnenj, ki je povzeto iz foruma na spletnem portalu e-sezana.si, (e-sezana.si 2009) pravi:

Priča smo poplavi gostilniških debat in člankov iz rumenega tiska, da si tujci lastijo nekaj, kar jim ne gre. Razgrajač Prijatelj snema table, Rogič kliče Ljubljano, planinci na Kokoški si ne upajo več pozdravljati v slovenščini in še kakšno cvetko bi lahko prebrali. Geste je razumeti tako, kot da se ponavlja zgodovina, okupacija našega ozemlja, poitalijančevanje Slovencev, itd... Vse skupaj kaže bolj na to, da izražamo nek strah, bojazen na precej homofoben način, ki nam je sicer na nek način blizu, že zaradi svoje majhnosti in pregovornega hlapčevstva. Višek bi najbrž dosegli z javnim linčanjem in oznanitvijo prodajalcev zemljišč in jih enačili z narodnimi izdajalci. Podobno ljubezen gojimo do vseh, ki si upajo kupiti nepremičnine na Krasu. Nestrpnost, ki

jo gojimo, je prešla že v agonijo proti tujcem. A ni že čas, da potrkamo na lastna vrata in se vprašamo, od kje izvira ta strah? Italijan, ali kdorkoli, ni prišel na Kras zaradi okupacije, prišel je najbrž zaradi ugodne lege, zmerne klime in zaenkrat relativno ugodne cene. Večina se jih je odlično prilagodila, nekateri so v vasi prinesli svež veter in nove ideje. Zelo težko verjamem, da bi se nekdo s slabimi nameni naselil na Kras in bil trojanski konj nekega velikega osvajalskega načrta. Nehajmo že enkrat jadikovat in tulit, poskusimo narediti mentalni preskok. Zanamci nam bodo hvaležni... (avtor nastopa na forumu pod vzdevkom SviZec)

Formatted: Slovenian

Komentar sem izpostavila, ker med vrsticami predstavi bistvo novega lokalizma. Skupnost sicer povezuje neka zgodovinska pripadnost, vendar v dobi globalizacije to ni zadosten pogoj za to, da nek prostor ohranimo avtentičen. Ker gre tu tudi za vprašanje kapitala, je edino priseljevanje novih ljudi tisto, ki lahko to pokrajino reši pred uničenjem kulturne dediščine. V svojem intervjuju sem ljudem zastavila vprašanje, ali menijo, da s širjenjem kroga prebivalcev na Krasu in vdiranjem modernega načina življenja, kraška pokrajina izgublja svojo pristnost? Odgovori so bili sledeči:

(ženska, 26 let, študentka): *Seveda, tujci vnašajo neko svojo kulturo, toda brez njih bi marsikatera domačija propadla. Obnovijo jo sicer po svoji všečnosti, toda tu ni problem v njih, problem je v zakonski ureditvi, ki bi morala krajino varovati.*

(moški, 33 let, zaposlen): *Negativno so nastrojeni predvsem starejši, ker se bojijo, da bi v ta prostor prinesli drugo kulturo. Vendar pa ni vse tako slabo, poznam veliko priseljencev, ki imajo več kraških navad, kot jih imam sam.*

(moški, 52 let, zaposlen, umetnik): *Kras je interesantno področje za naseljevanje. Prihod novih prebivalcev bi moral biti premišljeno reguliran. Dobrodošel je vsak, toda pozidava bi morala biti strogo določena, da bi ohranila ključne elemente, ki tvorijo Kras tak, kakršen je.*

(moški, 29 let, zaposlen, učitelj): *Sam tega strahu ne čutim. Je pa v zadnjem času ta strah čutiti pri nekaterih domačinih. Bojijo se, da bi vasi postale spalna naselja vikendašev, kar bi zagotovo ubilo vaški duh. Priseljenci so vedno tudi neznanka.*

Na vasi, kjer se vsi poznajo, veliko število priseljencev zagotovo onemogoča vedenje o drugih. Poleg tega se ljudje vedno bojimo novega in neznanega.

(ženska, 60 let, upokojenka): Če jim mi ne bomo dovolili, da vnašajo v naše okolje drugačno kulturo, drugi jezik, bodo primorani sprejeti našo voljo in tako bodo skozi čas postali Kraševci. Če bomo skušali nove prebivalce integrirati v našo družbo in v naš stil življenja, menim, da potem ne bomo imeli težav. Tako da z njimi Kras kvečjemu pridobi in ne izgubi.

(moški, 80 let, upokojenec): Dogaja se kar se je že v moji mladosti, okupacija našega ozemlja. To ni prav, ti ljudje nimajo nobenega spoštovanja do naše kulture.

Iz povedanega lahko sklenemo, da je svež veter na Krasu večinoma dobrodošel. Ljudje se zavedajo, da kot skupnost iz več razlogov ne morejo ohraniti pristnosti pokrajine. Torej pojav novega lokalizma, v smislu oživljanja manjših naselij, pripomore k ohranjanju edinstvenosti Krasa.

Model trajnostnega razvoja kraške pokrajine, bi moral zagotoviti tako rabo prostora, ki bi zadostila potrebam. Ne le potrebam sedanjih generacij, temveč tudi vseh tistih, ki bodo v ta prostor prišli šele v prihodnosti. Tak razvoj bi moral slediti trem temeljnim usmeritvam: biti bi moral gospodarsko učinkovit, okoljsko varen in socialno pravičen. (Kavčič 2008)

Na Krasu bi morali ohranjati privlačnost prostora za bivanje tako za tiste, ki tam že živijo, kot tudi za tiste, ki tja želijo priti. Na ta način bi razvili in okrepili teritorialni kapital, ki ga ima Kras s svojo naravno in kulturno dediščino. Za Državni svet, kot zastopnik nosilcev socialnih, gospodarskih, poklicnih in lokalnih interesov, je izjemno pomembno vprašanje, kaj pomeni neokrnjena kraška krajina za razvoj lokalnih skupnosti in njenih prebivalcev. Ali lahko nudi neokrnjeno naravno okolje tam živečemu prebivalstvu, velike razvojne priložnosti in možnosti za bistveno zvišanje kvalitete bivanja in življenja nasploh? Po mnenju Kavčiča (2008) bi za vse to morale obstajati primerne vzpodbude in okoliščine. A teh je bilo v zadnjih desetletjih premalo in iz teh območij se je prebivalstvo pospešeno izseljevalo. Zgodovinska jedra - vasi -

morajo v prihodnosti ohranjati vitalnost; potrebno bi jih bilo obnavljati in prilagajati sodobnim potrebam bivanja. Območja novogradenj skrajno omejevati in obseg stavbnih zemljišč prilagajati potrebam lokalnega prebivalstva in utemeljenim razvojnim potrebam lokalnih skupnosti. Nove, ekstenzivno pozidane dele naselij bi bilo potrebno zgoščati in jih integrirati z obstoječimi jedri vasi ter s krajino. Prednost bi morala imeti prenova obstoječega stavbnega fonda in notranji razvoj, in ne nerazumna širitev novih pozidav v obliki satelitskih naselij. (Kavčič 2008)

Območje Krasa mora ostati še naprej pomemben poselitveni prostor. Brez ljudi ne bo napredka. Posebej mlajši so nosilci novega kulturno-gospodarskega razvoja. Pravilno zasnovan razvoj v tem prostoru bo v prihodnje lahko v ponos in obenem tudi zgled drugim podeželskim območjem v Sloveniji. Z zaupanjem v sedanost se lahko zgledujemo po preteklosti in iz nje črpamo navdih, ne da bi posnemali. (Prosen 2008) In tako se lahko kraški prostor ohrani v okviru avtentičnosti. Torej je vidik oživljanja manjših naselij pomemben dejavnik, ki pripomore k ohranjanju pristnega v prostoru. Hkrati pa združuje tako vidik planiranja, kot vidik avtentičnosti.

Naslednji pojav novega lokalizma, ki prav tako ni nezanemarljiv pri ohranjanju avtentičnih sporočevalcev kraške pokrajine, je pojav ekološkega gibanja.

5.2.1.2 POJAV EKOLOŠKEGA GIBANJA NA KRASU

Po mnenju Strassolda (1990) je ekološka zavest sila, ki teži h globalizmu. Res pa je tudi sila, ki teži k lokalizmu. Običajno se začeta skrb in mobilizacija na tem področju zaradi lokalnih problemov. Povsod v industrijskem svetu je na tisoče primerov, ko se ljudje v imenu zaščite svoje vode, zraka, zemlje, kvalitete sosesk in regij združujejo zoper onesnaževalce. Ta dvojna povezanost ekoloških gibanj je lepo izražena z geslom »Misli globalno - ukrepaj lokalno«. Okolje združuje naravne in človekove posege. Ohranjanje naravnih ekosistemov ne more biti ločeno od varstva lokalno zgodovinsko in kulturno pomembnih območij. In če sem v primeru pokazateljev avtentičnosti nekega prostora omenila, da avtentičnost med drugim predstavlja boj med voljo posameznika in tistim, kar določa proizvodna struktura, potem pojava, kot je ekološko gibanje - v oziru novega lokalizma - ne smemo zanemariti, kot pokazatelja avtentičnosti kraške pokrajine. Seveda je pri tem pomemben dejavnik tudi prostorsko urejanje neke krajine, ki ta vidik avtentičnosti obvaruje pred propadom.

Kras postaja vse bolj občutljiv za ohranjanje narave in naravnih virov, ki so pogoj za življenje. Pa tudi za ohranjanje naravne in kulturne dediščine, ki mu dajejo njegovo svojevrstno avtentičnost. Predvsem kmetovanje in uravnoteženo kmetijstvo sta odločilna dejavnika za ohranjanje kulturne krajine, ki je tako zelo tipična za Kras. Brez uravnotežene kmetijske dejavnosti lahko izginejo vse posebnosti kraške pokrajine. Kot je povedal župan občine Komen (Slamič 1999), z vse večjo zaraščenostjo Krasa, tudi trta (kot tipičen sporočevalec posebnosti pokrajine), ne bo več dajala kakovostnega Terana. In z vse manj burje, bo tudi pršute vedno težje sušiti. Zato ne smemo pozabljati na živinorejo in na njeno vlogo v zaustavitvi nekontroliranega zaraščanja. Morali bi zgraditi in uveljaviti sistem posebnosti, kot sta na primer ekološko kmetijstvo in ekološki turizem.

Ko sem o tem, kako vidi povezanost avtentičnosti Krasa z ekološkim gibanjem, vprašala urbanistko na enem izmed kraških urbanističnih uradov, mi je dejala sledeče:

Vse izvira iz umiranja kmetijske panoge, saj je Kras tak, kot je, le zaradi kmetijstva v preteklosti. Tako bi bilo iz gospodarskega vidika potrebno poiskati tako panogo, ki bi v tej pokrajini obudila kmetijstvo. Kmetijstvo tudi minimalno izrabi prostor. Poselitev ne smemo jemati, kot da se je zgodila včeraj, poselitev je že od nekdaj bila. Le spreminjala je kulturo in obliko, vendar je nastala z namenom, da je gospodarila s prostorom. In tako se ustvari polemika, kaj narediti z »juserskimi« zemljišči - skupno zemljo, predvsem pašniki, ki tudi nekako sodijo v avtentičnost pokrajine. Iz vidika varstvenega režima kulture krajine so razvojni vidiki zelo onemogočeni. Vendar se moramo zelo zavedati, da kulturna krajina izvira iz gospodarjenja in upravljanja s prostorom. In zato je še kako pomembno, da je načrtovanje prostora v vseh pogledih ustrezno.

Kako pa povezanost avtentičnosti Krasa z ohranjanjem narave vidijo »Kraševci«? Odgovori na vprašanje, ali Kras z umiranjem kmetijske panoge in nekontroliranim pogozdovanjem izgublja svojo pristnost, so bili naslednji:

(moški, 29 let, zaposlen, učitelj): O tem se ni kaj spraševati, ker to so dejstva. Izgubljam kraško gmajno, o kateri se je govorilo daleč nazaj v zgodovini (pesmi, bajke...). S tem pa tudi arhitekturne elemente. In tudi ljudje so drugačni, ritem

življenja se spreminja in je drugačen od preteklega kraškega. Na kmetih živeti je bilo drugače, tako se marsikatera človeška navada izgublja.

(moški, 33 let, zaposlen): Kras je poseben tudi zaradi svojih jam. In vsi vemo, da če ne ohranjamo podtalnice, to ni škodljivo le za tako poseben jamski svet, ampak tudi za nas. Ravno tako je poseben po kraški gmajni, in ta se zarašča, s tem pa so prikriti tisti elementi, ki jih ne najdeš povsod: kamniti zidovi, pašniki, grmičevje ruja... Tudi table, ki opozarjajo na živino na cesti, so le še spomin, ampak kažejo na to, da je bilo nekdaj tu drugače.

(moški, 52 let, zaposlen, umetnik): Kras je majhno področje in predvsem zelo občutljivo. Zato pa je nekaj posebnega. Z izginotjem živine je izgubil veliko, skoraj vsakdo je že slišal za kraške kale, teh pa brez živine ni. Industrija in nevarovana narava je povsod, in če se to zgodi tukaj, pademo v neko povprečje. Menim, da je varovanje naravnih posebnosti pokrajine še kako pomembno, da to okolje ohranimo pristno. Prostor ne ohranja svoje podobe. Sedaj se skuša zaščititi Kras. Pokrajina se zaradi opuščanja poljedelstva, živinoreje in drobnice zarašča. Dogajajo se tudi neprimerne, moderne gradnje v starih naseljih.

(moški, 80 let, upokojenec): Nekoč je bila ta pokrajina lepša in bolj posebna. Pasli smo krave, zraven popravljali ograde in ni bilo vasi, ki ne bi imela vsaj enega kala. Da ne omenjam brinja. Danes tako poznan kraški brinjevec delajo iz uvoženih brinovih jagod, saj se tu ni čisto nič pazilo na pokrajino in brinja skorajda ni več. Pa tudi nihče več ne obdeluje njiv, vsi samo gradijo, tistega pristnega, starega pa ni.

(ženska, 60 let, upokojenka): Ja, vedno več se zavedamo, da če bomo ohranjali naravne vire, bomo tudi imeli Kras - drugače ga bomo izgubili. Je poseben, toda kmetovanje v preteklosti je imelo tu veliko vlogo. Ker je kmetijstvo skorajda zgodovina, je na Krasu izginilo tudi tisto, kar je bilo kraško. Na primer, žbrinca (koš za listje), rogače, in še kaj bi se našlo.

(ženska, 26 let, študentka): S pomočjo kmečkih turizmov se ohranja marsikateri naravni element, kot pokazatelj avtentičnosti. Toda nihče ne pomisli na to, da s

tako ureditvijo prostora, kot jo imamo, izginja marsikaj več. Saj govorijo in opozarjajo na raznih vladnih vprašanjih. Izginja borov gozd, saj so borovci vedno bolj bolni zaradi brezbržnosti za naravo, podtalna voda v jamah je onesnažena, s tem pa izgubljam pristen in neponovljiv jamski ekosistem. In tako posledično izgubljam svojo pristno kraško pokrajino.

V smislu ekološkega gibanja, kot pokazatelja avtentičnosti pokrajine, bi omenila, da se na Krasu že dolgo časa poraja ideja o ustanovitvi Kraškega regijskega parka. Vendar je marsikateri naravovarstvenik, pa tudi arhitekt in zgodovinar proti, saj park, kot je dejal eden izmed njih, Naško Križnar (1999), prinaša množični turizem ali vsaj pretirano vzbujanje pozornosti javnosti. To pa se ne sklada z intimistično atmosfero kraškega okolja in njegove kulture. V preteklosti in danes je Kras ohranil svojo podobo v veliki meri tudi zato, ker ni bil preveč privlačen niti za kmetovanje niti za gospodarstvo in je nekako stal ob strani poselitvenih tokov in zanimanja javnosti. Ostal je naraven.

Če na tem mestu izpostavim gozdnatost Krasa in z njo ravno zaraščanje pokrajine, ki so jo moji intervjuvanci največkrat omenili, lahko potrdimo, da njegova gozdnatost narašča, kot je dejal tudi Alojz Čampa (1999), predsednik društva za ohranitev slovenskih gozdov. S tem pa se spreminjajo tako njegovi ekološki in biotski, kot tudi prostorsko-krajinski pogoji. Neposredni odraz stanja gozdov so prav gotovo socialni dejavniki (zaščitni, varovalni, rekreacijski, estetski, krajinski, raziskovalni, spomeniško varstveni), ki dajejo Krasu tako zelo značilno podobo in privlačnost. Proizvodna vloga gozdov je navidezno - glede na njihovo stanje - manj pomembna. Vendar Kras brez nje ne bi mogel obstajati, saj mu daje osnovno, dokaj pestro tvorbo biomase in različno možnost njene rabe.

Smiselno se je vprašati, ali je v dobi globalizacije sam sistem urejanja prostora kriv za to, da se spreminjajo sporočevalci v njem. Tu mislim predvsem na zaraščanje kraške gmajne, vdiranje moderne arhitekture in posledično izgubo kraške skupnosti spomina. Postmodernizem zahteva dokončanje tiste dolge faze, ki jo imenujemo »moderna«. Izguba socialnega in estetskega reda vodi do izgube identitete. Novi lokalizem je ena od oblik, kjer lahko moderni človek oživi majhne enklave domačnosti, intime, varnosti in razumevanja, v katerih bi se zrcalil njegov Jaz. (Strassoldo 1990) Vendar je v

globalnem sistemu potrebno veliko truda, da se ohranijo avtentične značilnosti nekega prostora.

5.3 VPRAŠANJE AVTENTIČNOSTI KRASA V DOBI GLOBALIZACIJE

V moderni situaciji, ko so materialne potrebe relativno dobro pokrite in ko razdalje vse bolj izgubljajo svoj pomen, se sproži domišljijско dojetanje prostora. Pojavi se nostalgčnost. V imenu nostalgčije je mogoče kritizirati napake modernega sveta, očitna pa je tudi nostalgčna tendenca k vrednotam tradicionalne družbe in ponovnemu ovrednotenju tradicionalnega načina življenja. (Eržen 2003)

Stare kulture so imele kraje z jasno berljivo fizično in duhovno strukturo. Vsak del kraja je imel izražen pomen. Pomen do narave, prednikov, dediščine, obredov, ki so jih živeli, oblik in razmerij z razvidnimi referencami v odnosu do Zemlje in kulture. Prostor je večdimenzionalen. Njegovo prvinskost in identiteto ohranimo in krepimo z upoštevanjem različnih ravni obstoja prostora. Prostor sestavljajo njegovo geološko telo, eterično tkivo ter čustvena in duhovna razsežnost, ki niti v dobi globalizacije ne more izgubiti svojega bistva. (Lavin 2005, 18)

Likovno okolje notranjih delov naselbinskih struktur in likovna podoba naselij v kraški kulturni krajini se slabša tako zaradi velikega števila nestrokovnih posegov v stara poselitvena jedra, kot tudi zaradi poplave nedomiselnih, globalno zasnovanih objektov. Z likovno neskladnim preoblikovanjem kraške kulturne krajine pa so tesno povezani tudi kulturna degradacija, izguba arhitekturne identitete in stopnjevanje obremenjenosti okolja. (Deu 2005, 8)

Osredotočila se bom na kraško hišo, kjer je vpliv globalizacije močno viden, saj se s spreminjanjem kraške hiše spreminja mnogo dejavnikov (stil življenja, okolica, struktura vasi, ipd.), ki so nekdanj veljali za avtentične pokazatelje kraškega prostora. Arhitekt Matej Mljač (v Čič 2008) je o modernizaciji in spreminjanju kraške hiše dejal, da se zaradi mobilnosti in spreminjanja meja držav, mest in vasi prostor zliva v makro regije. Posledično se na mikro nivoju spreminja koncept hiše kot bivalne enote. Ko prepoznamo način bivanja in dela, svoje in kolektivne vrednote, lahko vidimo sodobno kraško hišo, kot na primer oblikovanje luksuznih hotelskih apartmajev, ki se pletejo okrog vrtač, vaških jeder in opuščeni kamnolomov. Urbanizem in arhitektura postajata

na Krasu »re-mix« urbanih in ruralnih vrednot. Posledica tega je transformacija prostorskih odnosov, ki temeljijo na novo definiranih socioloških mejah in optičnih zaznavah. In končno - gre za nove oblike hiš.

Tudi sama sem v svojem intervjuju zastavila vprašanje, kako vidijo kraško hišo sedaj, ko staro ni več primerno. Odgovori so bili sledeči:

(moški, 52 let, zaposlen, umetnik): *Seveda je notranjost in stil življenja veliko modernejši, kot v času nastanka kraške hiše. Če danes sploh lahko še govorimo o kraški hiši. Toda lupina bi morala ostati, saj razen tega, da ohranja neko posebnost, nima nič s stilom življenja. Notranjost si lahko vsak naredi po modernih smernicah, toda če z modernizmom pretirava pri zunanjosti, posledično uničuje tudi okolje.*

(moški, 29 let, zaposlen, učitelj): *Menim, da mora hiša v prvi vrsti služiti svojemu namenu – lastniku. Navzven pa naj se sklada z okoljem.*

(ženska, 26 let, študentka): *Narediti bi morali neke smernice za ohranjanje pokrajine. Nekoč so bile te hiše enostavne, iz kamnja, ki je tako značilen za Kras. Danes pa sledijo nekim novim trendom. Seveda je globalizem prinesel moderne materiale, kar pa še ne pomeni, da ne moremo združiti modernega s sedanjim. Mogoče je ravno zaradi globalizma to še bolj dostopno. Zakaj pa ne bi, kljub modernim smernicam, ohranili kalone, kamnitih obzidij in kraških jrt?*

(moški, 33 let, zaposlen): *Živine ni, gmajna se zarašča, kraška hiša izginja. Prisoten je kapital in investitorje zanima le dobiček, kraška hiša pa je predraga za trg. In tako v tej dobi globalizacije prihaja neka nova hiša, ki pa s pristno kraško nima nič skupnega.*

(moški, 80 let, upokojenec): *Kar je prinesel novi svet, so materiali in temu nihče ne oporeka. Toda tisto, kar gradijo danes, ni primerno. Zakaj staro ni dobro? Zato, ker vsi vidijo samo kapital. Na zgodovino nihče ne da več pomena.*

(ženska, 60 let, upokojenka): *Seveda se mora graditi drugače, toda to izhaja tudi iz tega, da ljudje niso več tako povezani, kot nekoč. Vendar mislim, da Kras ne izgublja toliko s tem - še vedno se najde veliko ljudi, tudi tujih, ki zidajo tako, kot se na Krasu spodobi.*

Ob zgornjih odgovorih si lahko zastavimo vprašanje, ali je avtentična arhitektura na Krasu res zgolj taka, kot jo opisujejo geografi in etnologi. Kot »zidano iz kamnja, neometano, s položno streho in s kraško kuhinjo z odprtim ognjiščem.« Ali pa spadajo sem tudi druge vrste modernejše arhitekture? V dobi globalizacije bi, po mnenju Fisterja (1999), trditev, da je za Kras značilnih le nekaj najpomembnejših stavb, ki so zato tudi »spomeniki« arhitekture, lahko pomenila resničen zaton in izginotje avtentičnega Krasa. Le v celotnem razmerju med značilnimi pokrajinskimi sestavinami in vsem, kar je človek v tem okviru ustvaril, so prepoznavne sestavine Krasa. Celota je sestavljena iz kraške pokrajine in kraške arhitekture. Kraška arhitektura pa je seštevek vsega, kar sta doslej ustvarila skupaj znani umetnik in anonimni graditelj. In to je tisto, kar je na Krasu postalo samo po sebi razumljivo in razpoznavno. In to tudi zajema vse do sedaj opisane in razdelane vidike, ki pomagajo kraško pokrajino ohranjati drugačno.

Logika tradicionalne gradnje je po mnenju Koželja (1999) na Krasu, zaradi specifičnih lokalnih pogojev, v svoji izvorni obliki izhajala iz razumnega premisleka. V tem je racionalna še danes. Medtem, ko je skoraj vsa novogradnja, tako v načinu postavitve in v ureditvi parcele, kot tudi v organizaciji novodobne domačije in v izboru gradiv, nedomišljena in neracionalna. Zato lahko ugotovimo, da ta novogradnja tudi tehnološko ni napredna. Ne gre torej za to, da bi bila nova gradbena tehnologija tista, ki spreminja avtentično kraško arhitekturo in značilno obliko njene poselitve. To bi bilo namreč nekako pričakovano in tudi zgodovinsko opravičljivo. Vendar je tu najbrž zajetih še mnogo drugih dejavnikov. Sama sem poskusila pogledati iz vidika dveh, širših dejavnikov: planiranja in globalizacije.

Na koncu se izkaže, da je za razumevanje vzrokov za spreminjanje podobe kraške pokrajine potrebno združiti mnogo ved, pri čemer bi nas čas najbrž vedno prehitel v smislu spreminjanja avtentičnosti Krasa skozi različna časovna obdobja. Tudi vzrok za kakovostno in značilno razpoznavnost kraškega stavbrastva, je, po mnenju Deuove (2005, 8), »skrit v stoletja trajajočem zorenju, s kamnitim gradivom povezanih

gradbenih meril, razvitih z neprekinjenim upoštevanjem naravnih danosti in povezanih s spreminjajočimi se družbenogospodarskimi razmerami in umetnostnimi tokovi.« Po mojem mnenju bi ob zavednem ohranjanju kulturne identitete Krasa ta pokrajina - v dobi globalizacije - na svoji avtentičnosti le še pridobila in s pravilnim ravnanjem, nikdar ne bi zapadla v neko prostorsko povprečnost.

6 SKLEP

Vsak posameznik ima svoj pogled na to, kaj je pristno, neponovljivo in avtentično. Danes je skupno in izhodiščno mnenje lokalnega prebivalstva in stroke, da »kraških« posebnosti ni potrebno več dokazovati, ampak le ugotavljati in spoštovati. Zakaj in s kakšnim ciljem pa je, po mnenju Fisterja (1999), tista naloga, ki se je moramo vedno znova lotevati. Ker bodo na ohranjanje avtentičnosti nekega prostora pomembno vplivale nove, v svetu že uveljavljene vrednote, je pravilno urejanje prostora in razvojno načrtovanje zelo pomemben dejavnik ohranjanja sporočevalcev nadpovprečnosti neke pokrajine. Poškodovano, naravno, življenjsko in delovno okolje so vzroki, da se v razvojno usmerjanje prostora vpletajo različni dejavniki. Poleg pravilne prostorske ureditve, lahko - kot tiste dejavnike, ki pomagajo ohranjati naravno in neponovljivo - izpostavimo še: komunikacijski dejavnik, pojav skupnosti, ohranjanje arhaičnega in, nenazadnje, globalne dejavnike.

Skozi nalogo sem prikazala, da Kras s pomočjo pravilnega planiranja, upoštevanja njegovih nacionalnih in simbolnih vrednosti, upoštevanja globalnih sprememb in, nenazadnje, s pomočjo upoštevanja Kraševcev kot skupnosti, ohranja svojo edinstvenost. Lahko celo rečem, da sem skozi različne koncepte prišla do zaključkov, da dobiva v času in prostoru nove razsežnosti avtentičnega. Vidiki modernega in globalnega delajo Kras še bolj pristen in samosvoj. Ločijo ga od ostalih modernih prostorov. Tu pa se ne udejanja le vidik novega lokalizma in ohranjanja manjših naselij ali spodbujanja ekološkega gibanja. Pri tem ima veliko vlogo tudi pojem skupnosti in zgodovinsko zavedanje nastajanja pokrajine. Na tem mestu se lahko vprašamo tudi, ali niso tradicija, preteklost in zgodovina vse bolj vidni z odmikom časa?

Sterle (1999) meni, da je estetika arhitekture prenehala nositi identifikacijsko določbo in je s tem pojem kulturne identitete zreducirala na elemente ne-materialne kulture. Če ne poznaš in ne spoštuješ kulturne in naravne dediščine v svojem neposrednem okolju, je majhna verjetnost, da se bo izoblikoval ustrezen odnos do varovanja dediščine drugih. In slabosti, ki jih pri tem, t.i. spoštovanju, lahko opazimo, se izoblikujejo pri prostorskih ureditvah. Ali je to hote ali nehote, ali igra tu vlogo globalizacija ali novi lokalizem, ali gre zgolj za opaznejše spremembe v dobi globalnega, pa bi lahko proučili le, če bi zajeli širši sklop dejavnikov prostora, ki pa bi odprli že novo poglavje o Krasu.

Pri Krasu je vidno, da brez tuje pomoči, kot prostor ne more ohraniti svoje avtentičnosti. Zato je še kako pomembno, da ga poleg domačinov spoštuje in razume tudi širša javnost. V tem oziru je, po mnenju Koželja (1999), neposreden vpliv ozaveščene strokovne javnosti na odvijanje sprememb v prostoru vse manjši. Bodisi načrtovalcev, tiste v upravi, bodisi projektantov. Nasprotno temu postaja razmah samograditeljstva - v okviru teorije planiranja - del nove avtentičnosti na Krasu. Se pravi, svobodnost odločanja o tem, kje in kako naj se gradi. Vseskozi se Kras poudarja kot prostor izjemnega pomena, ki je s svojimi posebnostmi vreden zaščite in ohranjanja avtentičnosti, ne glede ali gre tu za novo ali arhaično podobo. Gre predvsem za zaščito Krasa kot teritorija. In kot sem že v četrtem poglavju pisala, so mnenja različna, komunikacija pa dokaj neuskaljena. Mogoče je komunikacijski proces res predpogoj, da se Kras kot teritorij razvija v smer neponovljivosti.

Kras je s svojim prevotljenim podzemljem in z značilnimi kraškimi pojavi, s svojo tipično kulturno krajino, ki jo poleg kraških pojavov odlikujejo tudi človekovi posegi v naravo in urejanje, prostor, ki je v vseh pogledih primer avtentičnega. To sem v svojem diplomskem delu poskušala prikazati preko teorije planiranja, predvsem krajinskega planiranja, ki veliko pripomore k ohranitvi pristnega v prostoru. Predvsem pa preko diskurza med planerji in javnostjo pripelje do novih vprašanj o ohranjanju avtentičnosti neke pokrajine. Ta komunikacija je iz vidika kraškega prostora zelo pomembna, saj gre za občutljivo temo. Zelo je prisoten strah, da bi z modernejšimi posegi v prostor in s preveliko stopnjo globalizacije izginila avtentičnost Krasa. Preko analize sekundarnih virov, ki se ukvarjajo s problematiko Krasa in preko odgovorov svojih intervjuvancev, lahko glede raziskovalnih vprašanj: »Ali je Kras res avtentičen prostor in v katerih sporočilnih značilnostih se njegova pristnost izraža?«; »Ali vplivi modernega in globalnega Kras naredijo še bolj pristen in samosvoj?«; in »Ali ga vodijo v neko povprečnost modernih prostorov?« podam naslednje ugotovitve:

Kras je tako v očeh javnosti, kot v očeh Kraševcev prostor, ki je po svojih značilnostih drugačen. To sporoča tako preko zunanje podobe, kot preko zgodovinskega spomina. Seveda pa je tudi Kras - ravno zaradi te svoje avtentičnosti - zelo zanimiv za zunanje vplive in se niti kot zelo občutljiv prostor, ki skuša biti varovan - tako iz strani stroke, kot domačinov - ne more izogniti vplivom globalizacije. Toda tudi tu smo videli, da

lahko Kras - s pravilno prostorsko ureditvijo, ki kljub modernim načinom življenja ohranja arhaične značilnosti - ostaja avtentičen. Njegova pristnost ne bo izginila, dokler se je bodo ljudje zavedali. Dokler se bo ohranjala skupnost spomina, ki bo stremela k skupnemu dobremu, se lahko Kras tudi iz drugih vidikov ohranja kot neponovljiv objekt. V globalizmu k temu veliko pripomore pojav novega lokalizma, ki tudi na Krasu ni nobena izjema. Na Kras se vedno bolj naseljujejo ljudje, ki ga vzamejo za svojega in tako s svojimi doprinosi ohranijo to pokrajino drugačno. Vsi dejavniki skupaj pa bi morali - z namenom obvarovanja pristnih sporočevalcev prostora - ohranjati, obnavljati in prenavljati kraška avtentična naselja, jedra naselij in pokrajino, ki jih obdaja.

Skozi delo sem opazila, da nastane problem predvsem pri usklajevanju globalizma in prostorskega planiranja kraškega prostora. Zato bi bilo za Kras pomembno imeti celovito vizijo o njegovi bodočnosti. Bodisi v smislu pravilne ureditve arhitekture in oživljanja manjših naselij, bodisi v smislu ohranjanja skupnosti spomina in lokalne zavesti, ali celo v smislu dejavnika ekološkega gibanja. V okviru vsega tega, Krasa kot krajinskega parka, integralno zavarovanega območja na ravni Unesca, ali na kakršni koli drugi formalni ravni, bi se morale temu prostoru - za ohranitev avtentičnosti v njem - zagotoviti dodatne razvojne možnosti.

Kras ima za seboj svojo zgodovino, ideologijo in, nenazadnje, svoje kulturne navade in običaje. Kraška pokrajina je - kot prostor - polna ideoloških pomenov in simbolov. Tega se na srečo zavedajo tako domačini, kot prišleki. Iz diskurzivne analize, odgovorov svojih intervjuvancev in pregleda mnogih mnenj o kraški pokrajini, lahko potrdim, da pojmi, kot so: planiranje, nacionalni simbol, identiteta, brikolaž, skupnost, globalna kultura in novi lokalizem Krasu dajejo priložnost, da ostane Kras. Izpostavila sem tudi kakšno izjemo, kot na primer zagovornike kraškega regijskega parka in njegove nasprotnike, zagovornike kraške hiše in tiste, ki menijo, da že dolgo ne obstaja več.

Kraška pokrajina je torej prostor, ki s pravilno rabo in premišljenim delovanjem nudi priložnosti za mnogo različnih dejavnosti. Tako »eksotiko«, kot kmetijstvo, tako turizem, kot zaprto območje. Sama sem izpostavila le nekaj vplivov, ki pomagajo te priložnosti razvijati v pravo smer, da se pokrajina ne bi izgubila v povprečnosti. Rešitev je najverjetneje toliko, kolikor je človeških idej. Toda vsaka pokrajina se mora razvijati. Brez razvoja lahko kljub cenjenju arhaičnega in v tistem trenutku avtentičnega, čisto

vsak prostor izgubi svoj pomen. Seveda pa se ne sme, kljub razvoju v prostorskih ureditvah in modernim smernicam življenja pozabiti na zgodovinsko ohranjanje objektov, ki imajo pri ljudeh emocionalen pomen. Na Krasu je to, sodeč po odgovorih intervjujancev in analizah sekundarnih virov, kamnita arhitektura in, poleg nje, pristna kraška gmajna, ki se po njihovem mnenju vse preveč poziduje z novodobnimi satelitskimi naselji. Ta najbrž niso nujno napačna, mogoče je napačna le lokacija, na kateri se nahajajo. Toda to je zopet stvar stroke, ki se ukvarja z urejanjem prostora.

Ugotavljanje in zagotavljanje avtentičnosti neke pokrajine zagotovo ni enostaven proces. Pokazatelj je veliko. Lahko so celo zelo različni - v prostoru in času. Tudi vsako oko ima svojega »malarja«. Zato bi za konec še enkrat poudarila, da je za združitev različnih sporočevalcev pristnega v prostoru zelo pomembna pravilna prostorska ureditev. Ta bi morala pravilno krmariti med vidiki globalnega in arhaičnega. Del tega se lahko doseže že z ustrezno komunikacijo, ki združi moderno lokalno skupnost s skupinskim mitom zgodovinske povezanosti.

7 LITERATURA

Agenda Habitat. 1996. *Carigradska deklaracija. Deklaracija Svetovnega zbora mest in lokalnih uprav. II Konferenca Združenih Narodov o človekovih naseljih - Habitat II*. Carigrad, Turčija, 3. - 14. junij 1996. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor. Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje. Dostopno prek: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/drugo/agenda-habitat_1.pdf (30. november 2009).

Bahovec, Igor. 2005. *Skupnosti: teorije, oblike, pomeni*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.

Civilna iniciativa Kras. Dostopno prek: <http://civilnainiciativakras.com/> (25. december 2009).

Culiberg, Metka, Andrej Kranjc, Mirko Bijuklič, Vojislav Likar in Milojka Huzjan Žalik. 1999. *Kras; pokrajina, življenje, ljudje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Čampa, Alojz. 1999. Kraški gozdovi v času in prostoru. Ovrednotiti ves kraški prostor za najprimernejšo rabo! *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* Julij (34): 24–27.

Čič, Tina. 2008. Živeti v ponarejeni nostalgiji je velika beda. Arhitekt Matej Mljač o pozidavah Krasa, birokraciji, mentalnih pregradah in stiku starega z novim. *Primorske novice*, 7. val, 62 (194): 16–17.

Delak - Koželj, Zvezda. 1999. Nepremična etnološka dediščina na Krasu in problem njenega varstva. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* April–maj (32–33): 40–43.

Deu, Živa. 1999. Vključevanje tradicionalnega stavbarstva v urejanje naselij pomeni prenašanje njegovih kakovosti v novo oblikovanje stavb in naselij. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* April–maj (32–33): 21–25.

- - - 2005. Kraško stavbarstvo - izjemna kulturna vrednost slovenskega prostora. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* November (72): 8–11.

Eržen, Sabina. 2003. *Gore kot »paralelni prostor«*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

e-sezana.si. 2009. *Virtualna skupnost*. Dostopno prek: <http://www.e-sezana.si/forum/default.asp> (19. december 2009).

Filipčje Brdo. Krajevna skupnost Tomaj. Dostopno prek: http://www.fbr.si/index.php?option=com_frontpage&Itemid=110 (25. november 2009).

Fister, Peter. 1999. Ali izgineva avtentična kraška arhitektura? *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* April-maj (32-33): 17–20.

Gantar, Pavel. 1985. *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS.

- - - 1993. *Sociološka kritika teorij planiranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Goldman, Robert in Stephen Papson. 1996. *Sign Wars. The cluttered landscape of advertising*. New York: The Guilford press.

Hladnik, Jelena. 1998. Vloga prostorskih aktov s krajinsko vsebino pri urejanju prostora. V *Zbornik mednarodnega strokovnega posveta ob 30. obletnici organiziranega prostorskega planiranja v Sloveniji na državni ravni (1968–1998): Prostorsko planiranje na državni in regionalni ravni*, ur. Jože Novak in Margarita Jančič, 143–148. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje.

Inštitut za kulturne študije. 2009. *Kulturni študiji*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. Dostopno prek: <http://www.ung.si/si/raziskave/kulturni-studiji/> (24. december 2009).

Južnič, Stane. 1987. *Antropologija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Državna založba Slovenije.

- - - 1993. *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kavčič, Blaž. 2008. Država mora zavarovati Kras kot naravno vrednoto in kulturno krajino. V *Zbornik referatov in razprav (2/2008): Ohranitev kraške krajine kot razvojna priložnost krasa*, ur. Damijana Zelnik in Meta Štembal, 9–12. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije. Dostopno prek: http://www.ds-rs.si/dokumenti/publikacije/Zbornik_08-2.pdf (16. oktober 2009).

Kos, Drago. 2002. *Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kosovel, Srečko. 1998. *Pesmi*. Ponatis I. posmrtna zbirka iz leta 1927. Ljubljana: Karantanija.

Koželj, Janez. 1998. *Degradirana urbana območja*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje.

- - - 1999. Logika tradicionalne gradnje izhaja iz racionalnosti in je racionalna še danes. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* April-maj (32–33): 38–39.

- - - 2002. *Arhitekturni vodnik po Ljubljani*. Ljubljana: Rokus.

Kranjc, Darja. 2009. *Zemlja, identiteta in prihodnost Krasa: Razmišljanja*. Dostopno prek: <http://civilnainiciativakras.com/node/>, identiteta in prihodnost Krasa Razmišljanja Civilna Inicijativa Kras.mht (18. november 2009).

Križnar, Naško. 1999. Zakaj (izgineva) kraška avtentična arhitektura? *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* April–maj (32–33): 26–29.

Kučan, Ana. 1998. *Krajina kot nacionalni simbol*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Lah, Avguštin. 1998. Prostor ima več dimenzij. V *Zbornik mednarodnega strokovnega posveta ob 30. obletnici organiziranega prostorskega planiranja v Sloveniji na državni*

ravni (1968-1998): *Prostorsko planiranje na državni in regionalni ravni*, ur. Jože Novak in Margarita Jančič, 29–30. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje.

Lah, Ljubo in Stanislav Renčelj. 2004. *Kraška hiša in arhitektura krasa; med očarljivostjo in vsakdanom*. Koper: Libris.

Lavin, Robi. 2005. Posebej pomembna je kulturna dimenzija dediščine kraja. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* November (72): 18–19.

Marušič, Ivan. 1998. Podeželje in krajina v regionalnem prostorskem planiranju. V *Zbornik mednarodnega strokovnega posveta ob 30. obletnici organiziranega prostorskega planiranja v Sloveniji na državni ravni (1968-1998): Regionalno prostorsko planiranje – praksa in izzivi*, ur. Jože Novak in Margarita Jančič, 74–81. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje.

Mitchell, W.J.Thomas. 2002. *Landscape and power*. Chicago: The University of Chicago Press.

Pallasmaa, Juhani. 2007. *Oči kože; arhitektura in čuti. The Eyes of the skin: Architecture and the Senses*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Prem, Marko. 1998. Urejanje krajine v novem tisočletju. V *Zbornik mednarodnega strokovnega posveta ob 30. obletnici organiziranega prostorskega planiranja v Sloveniji na državni ravni (1968–1998): Prostorsko planiranje na državni in regionalni ravni*, ur. Jože Novak in Margarita Jančič, 140–153. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje.

Prosen, Anton. 2008. Kras kot poselitveni ali kulturno - gospodarski prostor. V *Zbornik referatov in razprav (2/2008): Ohranitev kraške krajine kot razvojna priložnost krasa*, ur. Damijana Zelnik in Meta Štembal, 45–50. Ljubljana: Državni svet Republike

Slovenije. Dostopno prek: http://www.ds-rs.si/dokumenti/publikacije/Zbornik_08-2.pdf (16. oktober 2009).

Rebolj, Dušan. 1999a. Pogovor z Igorjem Bavčarjem, ministrom za evropske zadeve. Združujoči Evropi lahko ponudimo okolje, kakršno sama uživa le še redkokje. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* April–maj (32–33): 5–9.

- - - 1999b. Pogovor z Vinkom Možetom, predsednikom uprave Aerodroma Ljubljana. Prispevati za pravilno razumevanje Krasa. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* November (35): 5–11.

Rechberger Pečar, Anny in Umberto Pellizon. 2006. *Kras; ...zvestoba tradiciji*. Sežana: Samozaložba avtorjev.

Renčelj, Stanislav. 2008. Ohranimo Kras - naravno in kulturno dediščino. V *Zbornik referatov in razprav (2/2008): Ohranitev kraške krajine kot razvojna priložnost krasa*, ur. Damijana Zelnik in Meta Štembal, 23–27. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije. Dostopno prek: http://www.ds-rs.si/dokumenti/publikacije/Zbornik_08-2.pdf (16. december 2009).

Rihtar, France. 1999. Dolžnost prebivalcev je negovati naselbinski prostor. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* April–maj (32–33): 50–51.

Rupnik, Veronika. 2008. Bazen, steza, kitajska streha? *Primorske novice, Srednja Primorska*, 62 (147): 9.

Slabe, Marijan. 2008. Reviji Kras ob petnajstletnici izhajanja. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* Julij (89): 5.

Slamič, Uroš. 1999. Smo dovolj daleč in obenem blizu velikih centrov. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* December (36): 5–9.

Sterle, Jadran. 1999. Ali izginja kraška kulturna identiteta? Kdo prebiva v hiši biti? *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* April–maj (32–33): 30–31.

Strassoldo, Raimondo. 1990. Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev. *Družboslovne razprave* 7 (10): 64–76. Dostopno prek: <http://www.druzboslovnerazprave.org/media/pdf/clanki/dr10Strassoldo.PDF>. (1. december 2009).

Teržan, Vesna. 2007. Kulturna avtentičnost prostora izginja. Intervju Aleš Vodopivec, arhitekt. *Dnevnik, Objektiv*, 3. november. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/278466 (14. november 2009).

- - - 2008. Satelitska naselja v deželi Lipicancev. *Dnevnik, Objektiv*, 5. januar: 4-5.

Turistični informacijski portal Kras. Dostopno prek: <http://vodnik.kras-carso.com/> (18. november 2009).

Turistično društvo Kras - Dutovlje. Dostopno prek: <http://tdkras.dutovlje.net/> (19. november 2009).

Vavtar, Marjeta. 1998. Procesi prestrukturiranja podeželja. V *Zbornik mednarodnega strokovnega posveta ob 30. obletnici organiziranega prostorskega planiranja v Sloveniji na državni ravni (1968–1998): Prostorsko planiranje na državni in regionalni ravni*, ur. Jože Novak in Margarita Jančič, 154–157. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje.

Vidmar Horvat, Ksenija. 2006. *Globalna Kultura*. Ljubljana: Študentska založba.

Zeleni Kras. Dostopno prek: <http://www.zelenikras.si/> (20. oktober 2009).

Žiberna, Jožko. 1999. Moj nono. *Revija Kras. Revija o Krasu in krasu* December (36): 40–43.

PRILOGA A: INTERVJU

I SKLOP: PROSTORSKA UREDITEV KRASA

1. Zakaj je pravilna prostorska ureditev pomembna za kraško pokrajino?
2. Kako ocenjujete polemiko o pozidavi Krasa, ki se je razvila v zadnjem letu?
3. Menite, da je dovolj komunikacije med domačini in načrtovalci prostora? Ali dovolj upoštevajo želje domačinov?
4. Kaj menite o novodobnih krajinskih načrtih o prostorski ureditvi Krasa? So dovolj v skladu s pokrajino? Zakaj?
5. Kaj pristno kraškega bi moralo, kljub novim načinom življenja, ostati v sklopu prostorske ureditve?
6. S stavbno dediščino se je v preteklih 15 letih družbene tranzicije, ki je pomenila tudi vzpostavitev novih vrednot (predvsem zasebne lastnine), ravnalo neodgovorno, še posebno z arhitekturo druge polovice 20. stoletja. Ali bi morali za tradicionalno kraško arhitekturo, v sklopu krajinskih načrtov, skrbeti enako pozorno, kot naj bi spomeniškovarstvena služba skrbela za baročne, renesančne in druge zgodovinske objekte?

II SKLOP: AVTENTIČNOST

1. Kakšna naj bi izgledala kraška hiša danes, ko staro ni več primerno?
2. Po čem se Kras razlikuje od ostalih slovenskih prostorov?
3. Ali je Kras edinstven?
4. Katere najbolj prepoznavne prostorske simbole bi našli za opis Krasa?
5. Ali so zgodovinski dogodki vplivali na to pokrajino?
6. Ali menite, da je Kras edinstven, neponovljiv?

III SKLOP: GLOBALNO VS. LOKALNO

1. Ali menite, da Kras zaradi širjenja kroga prebivalcev in vdiranja modernega načina življenja izgublja svojo posebnost? Zakaj?
2. Kaj povezuje Kraševce kot skupnost?
3. Ali se čutite povezani s kraško kulturo, tradicijo in navadami, ki so bile v preteklosti?
4. Ali Kras z umiranjem kmetijske panoge in nekontroliranim pogozdovanjem izgublja svojo pristnost?

5. Zakaj je ekološko gibanje pomembno za Kras?
6. Kako bi življenje na Krasu primerjali z življenjem v mestu? Katere prednosti bi izpostavili? So tudi kakšne slabosti?

PROSTO: Bi radi o Krasu in današnjem času še kaj dodali?